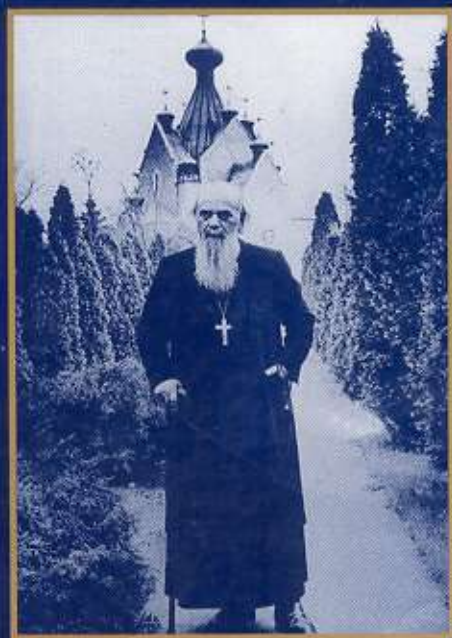

БИБЛИОТЕКА

ОДГЛАС

ISBN 86-83587-01-0

9 788683 587018

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ ВЕЛИМИРОВИЋ

ДУША СРБИЈЕ

ДОБРИЦА КЊИГА

В
Л
А
Д
И
К
А
Н
И
К
О
Л
А
Ј
Д
У
Ш
А
С
Р
Б
И
Ј
Е

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ
(ВЕЛИМИРОВИЋ)

ДУША СРБИЈЕ

Четврто допуњено издање
2001. г. Србиње – Нови Сад

Текстови преузети из:
Епископ Николај, Сабрана дела,
Дизелдорф, 1978.

За објављивача
Добрислав Ђуровић

Гост уредник
Миро Роглић
Хамилтон, Онт. Канада

Секретар уредништва
Снежана Поповић

Књигу препоручују
Протојереј **Бранко Ђурчић**
Проф. др **Јово Радош**

Идејно решење корица,
ликовна и графичка опрема
ДОБРИЦА КЊИГА

Штампа и повез
Арт-принт, Нови Сад

Издаје и дистрибуира
ДОБРИЦА КЊИГА
П. фах 113, 21101 Нови Сад
Тел. (+381) 063/531-944

ВЛАДИКА НИКОЛАЈ
ВЕЛИМИРОВИЋ

ДУША СРБИЈЕ

Текстове одабрао и приредио
НЕБОЈША КУЗМАНОВИЋ

ДОБРИЦА КЊИГА
Србиње – Нови Сад, 2001

ПРЕДГОВОР ЧЕТВРТОМ ИЗДАЊУ

Желан од догађаја којим је српски народ осветлио своју историју, а којом је задужио европску, и то не само хришћанску, духовност јесте постојање и биствовање владике српског Николаја Велимировића. По ко зна који пут у овом апокалиптичном времену враћамо се његовим мислима и записима, јер знамо да је реч предворје духа, који једини може да осмисли „пољску стазу“, „Пут којим се ређе иде“ није проналазак модерног времена и савременог духа психологизације свега постојећег, већ је то пут који је, између осталих, осветлио и осветио владика Николај почетком прошлог века, када се српски народ налазио у „клисурама“ Првог светског рата.

Његове мисли и записи су путоказ, утеха и опомена да се не смемо предати Молоху и да Реч морамо увек читати, јер: Да ли бисмо знали себе да су наши стари продали душу свог народа разним фаустима, који су вековима опседали свету српску земљу. Наш пут је тежак, али су зато места до којих се стиже светлија, лепша и човскоугоднија.

И данас, након скоро десет година од објављивања нашег првог издања „Душе Србије“ владике

Николаја, показало се да потреба за оваквом књигом и даље постоји. Наиме, ово је четврто издање књиге коју смо до сада објавили у три и по хиљаде примерака, што је за наше издавачке услове подухват. „Душа Србије“ је разаслата, углавном као дар, у све српске земље и искрено се надам да се наша у добрим рукама.

Када сам о Ђурђевдану 1994. године у жеку рата у Републици Српској писао Реч издавача, у нашој „Књижевној заједници Новог Сада“, веровао сам да ће владикина дипломатска вештина бити добар оријентир тадашњим југословенским дипломатама и министрима спољних послова и да ће они из тога нешто научити. Међутим потоње време је показало да ниједна дипломатска вештина и способност не могу да надоместе погрешну полазну позицију. За српство се не можемо борити југословенством и комунизмом, већ обрнуто српством се боримо за српство, потом за јужнословенство и ако Бог да за надолазеће „свесловенско време“, које је и владика Николај призивао.

Као што знамо да су и данас сви српски, давнопочивши, песници са нама, исто тако знамо да је сада са нама и владика Николај, чије речи могу бити утеха, али и поука како се ваља борити за свој народ и којим путем треба ходити. Уз захваљност ономе који је речи истрајности и истине породило, ми их данас поново призивамо, зарад опстанка и славе српског народа, који душу своју чува, а Истину преноси онима који ће доћи у праскозорје „зрелог лета“.

О Ђурђевдану, 2001. године

Небојша Кузмановић

РЕЧ ИЗДАВАЧА

За време I светског рата влада Србије је послала Николаја Велимировића у дипломатску мисију у Енглеску и Америку да би се пропагандно борио за интересе Србије и српског народа. По школовању и образовању Николај Велимировић је био један од наших најобразованијих теолога. Међутим, силом прилика, постао је веома значајан дипломата, који је знао начин на који се треба борити за свој народ.

У време I светског рата велике светске силе (као и данас) нису желеле да прихвате српски народ, нити су му помагале у борби против мамонских сила. Стратешки интереси Русије, Француске, Америке па и Енглеске били су изнад борбе једног (географски) малог, а духовно великог народа.

Николај Велимировић је веома много учинио да се политичка савест Енглеске пробуди и да помогне народу који је увек био на страни хришћанске и демократске Европе. Епископ Николај је држао предавања по енглеским колеџима, у Англиканској цркви и писао по енглеским часописима. Он је свом снагом ширио истину о праведној борби српског народа за слободу и истину. Данашњи, професионални, српски дипломати би требали да се угледају на овог великог сина нашег народа и да покушају да, бар на сличан начин, обављају мисију коју им је српски народ поверио. Верујемо, да би

тада и наша истина лакше допрла до оних народа који желе добро Србима.

У овој књизи, којој смо дали наслов *Душа Србије*, приредили смо шест предавања и текстова Николаја Велимировића, који данашњем читаоцу треба да покажу начин на који се треба борити за српску истину у свету.

За извор смо користили „Сабрана дела” епископа Николаја, која су објављена 1986. године у Химелстиру (издање Српске православне епархије за Западну Европу). Како су та његова дела доступна малом броју читалаца у Србији, верујемо да ће наш добронамерни труд бити оправдан, и да ће наш народ од ове књиге имати користи.

Бурбевдан, 1994.

Небојша Кузмановић

ДУША СРБИЈЕ

„Пријатељу мој, ми Србљани не можемо очекивати да нам успех дође сам. Морамо се потрудити да га заслужимо.”

(Алфон)

Велики белгијски песник Метерлиник верује да и биљке имају душу, па чак и материјалне ствари и елементи. Има ли икога међу вама ко не може да поверује да и Србија има душу? Има ли икога, браћо и сестре ко мисли да Србија живи само од хлеба и да се брани само мишицама. Ако постоји једна једина таква особа бићу срећан да посветим све своје време и могућности да исправим такво мишљење. Бићу срећан ако вас уверим да је Србија не толико мишицама колико душом издржала петстогодишње ропство под Турцима, да тако дуго страда а да не буде уништена, да се ослободи азијатског јарма без ичије туђе помоћи, да се несаломљиво супротстави похлепи скоро свих својих суседа; да однесе тако брилијантне победе над Аустро-Угарском у новембру 1914. и најзад, да у наше време брани своју независност од организованог напада Кајзерових трупа, уједињеним са Аустријанцима, Маџарима и Бугарима, исто тако удружених са перфидном издајом монголске свирепости и свих врста црва који су вековима и вековима израстали у мраку и магли Балканског ропства. Ис-

торија Срба то је једно путовање по једном дугом трновитом путу — на једном заиста трновитом путу. Једна физичка сила чак дупло и тродупло јача, без моралне и духовне снаге, то јест душе, не би била довољна чак ни код једног већег народног тела него што је Србија, да се подухвати тако трновитог ходочашћа, борећи се увек против угњетавања а и чезнући за слободом. Али,

Они који убијају тело не могу убити и душу.

Наше физичко биће није ни у чему јаче од физичког бића наших непријатеља. У поређењу са Турцима, по снази и величини Срби су на страни која губи. Природно, раса освајача мора бити јача и бројнија од робова.

У моменту првог српског сукоба са монголском расом, Турци су могли бити појединачно физички слабији него ми Срби. Само својим огромним бројем они су успели да победе. Три Турчина су се борила против једног Србина у чувеној бици на Косову (1389), баш као што су сада три Немца — Бугарина против једног Србина. Два наша краља су погинула у року од седамнаест година при заустављању те турске најезде — краљ Вукашин под зидовима Једрена и кнез Лазар на пољу Косову. Сад можемо лако појмити колико је много нашег племства и витешких борана изгинуло у тим окршајима кад су само у седамнаест година два владара жртвовала животе, борећи се у првим редовима.

Али, ни ово се не може лако замислити док се не прочитају историјска документа колико је стотина хиљада, одишта, милиона, нашег света изгинуло од страшних освајача из Азије у току пет векова. Поколе су брижљиво припремали и извршили као велике светковине из године у годину, из stoleћа у stoleћа по наређењима турских владара и лџакиша. Западна Европа се са ужасом сећа једне крваве свете Вартоломејске ноћи. Ја немам времена да вам набројим све крваве црквене ноћи у нашој историји у току петовековног ropства. Европа сада почиње да учи српску историју. И ја

верујем да ће она, учењем српске историје под грозном турском владавином, заборавити све „нормалне злочине“ људи и народа у ратовима њеног Запада. Дошло је било чак докле да су Турци могли видети око себе само сакате и слепе просјаци у Србији, у некадашњој отаџбини великих јунака. Тело српског народа очигледно било је убијено, али душа је још живела. Богаљи и слепци свакако нису били представници некадашње српске физичке силе, већ представници народне душе. Ако мало дубље загледате у људски живот, зачудићете се и видети како је душа смерна у универзуму. Најузвишенија душа живи понекад у најсиромашнијој и најнеугледнијој кући. Слепи Милтон, грбави Поуп, и хрмови Бајрон свакако се не могу узети као примери енглеске физичке лепоте и снаге, али зашто не као пример енглеске душе. Слепи српски просјаци који су физички изгледали жалосно, певали су о народној прошлости, проричали народну будућност, уобличавали народна права и наде, и одуховљавали страшне народне патње — проширујући својом видовитошћу хоризонт историје. Као што се у мрачном подруму поврће одржава свеже зелено преко зиме, тако су наши слепи гуслари сачували душу српског народа кроз хладну зиму ropства, до пролећа слободе. Варварске убице тела нису могле убити душу.

Сви сте ви сведоци тога. Данас је Пољска физички убијена више него икада у својој историји. Али ко се сме усудити да каже да је и душа Пољске убијена? У Америци постоји једна нова Пољска, нова и телом и душом.

А шта мислите о Јерменима? Није ли Лорд Брајс недавно потврдио да је њих 800 000 поклано у недавном масакру. Остатак се плански прогони. И у овом тренутку, док ми удобно седимо овде и разговарамо о њима, Бог зна колико тих несрећних Јермена бежи испред свога угњетача, гедајући у врх Арарата, где је Ноје нашао свој спас. И узалуд тражи неку барку која би их

спасла од потопа покуљалог турског беса? Па ипак се јерменска душа не може убити.

А Белгија? Мада је изгубила своје тело, богата и трудољубива Белгија нашла је своју душу. „Ја сам спасао своју душу”, рекао је белгијски краљ, недавно. Никада се у модерној историји душа Белгије није овако јасно заблистала као сада на великом испиту при немачкој окупацији и при незапамћеном пустошењу Метерлињкове отаџбине.

Шта бих онда, у вези са тим ја могао да кажем о својој земљи? Модерне убице тела показале су у Србији своју крволочну вештину више него у ма ком другом крају света од Хамбурга до Багдада. Немци су упали у Србију са једним јединим планом: да заузму. Али су отерали све српско становништво из северних крајева у које су упали. Питате се зашто. Да би узели усеве, сено, стоку, метал и све из напуштених кућа. Тиме су побили хиљаде и хиљаде, не непосредно својим рукама, него глађу. Потом су опљачкали градове и села, под изговором да су их нашли напуштене. Мађари и Бугари, који су примили од Немаца не само технологију и цивилизацију него и вештину за савршено извршење злочина, надри су са севера, запада и истока, са два плана: да заузму и да униште. Спремни да пре изврше други него први задатак, они су се користили немачким трупама и хаубицама, да покоре ону земљу које су се до тада гнушали, завидели јој на њеној слави. Они су уништавали са демонском вештином. Старе људе, жене и децу, болеснике и рањенике, клали су са уживањем. Куће, школе и стогове сена по којима су се криле српске избеглице, палили су, свештеници и епископи су малтретирани, цркве претваране у штале, лепа јеврејска синагога у Београду претворена је у пелео. Цела Србија није данас ништа друго до гробље невиних лешева — гомила побијених људских бића и злочиначки дух убица који ликује над тим хаосом.

Ако бисте ме питали, „Шта је Србија данас”? Одговорно бих: „Српски језик се више не говори него само шапуће на тлу Србије.”

Ако ме опет питате: „Шта је Србија сада” Ја бих одговорно: „Стари вавилонски краљ, разоритељ Јерусалима, постидео би се кад би данас угледао разорену Србију, тако је било несавршено његово дело у употребењу са злочиним великог Ловца и његових паса. Како бих иначе могао друкчије да назовем Кајзера из Берлина и његово друштво него „велики Ловац и његови пси”!

Ако ме опет запитате: „Шта је Србија данас?” Ја ћу вам одговорити: „Једна велика хрпа покланих мртваца која презире своје убице.”

Да ли да вам дам још један одговор? „Србија је сада, и биће од сада савест својих непријатеља и пријатеља. Непријатељ ће бити, као Ричард III уанемираван и у сну визијом разорене Србије, која као дух шапуће: „Зашто сте се тако тешко огрешили о мене?” А неки пријатељи ће се од сада презати у своје сну од привиђења мученичке Србије, са вечним приговором: „Зашто ми нисте у муци помогли?”

Али, не, ја грешим. Мртви не пребацују никоме. Дозволите ми да наставим оно где мало пре стадохмо: Модерне убице су савршено извршиле свој злочин против Србије, да убију њено тело, али никако нису успели да убију њену душу. Тело Србије је мртво, али њена душа је живља него икад раније.

Наша душа је сува суза

Да ли ћете ми веровати да нико на свету не плаче толико колико Срби. То ни у ком случају није наша физичка мана него особина наше душе. Наша душа је у нашим сузама. Ми плачемо у радости и у жалости. У својој радости плачемо зато што је радост редак и изне-

надан наш посетилац, у болу плачемо, јер је он наш стални домаћин. Са сузама, са „светом водом“ — како их је Шекспир назвао — са једином „светом водом на земљи“, како се ми усубујемо да кажемо, Србија је преплавањена више него ма која територија у свету. Ако та света вода посвећује, како се претпоставља, онда је Србија заиста света земља.

Чак и наш народни јунак и наш понос Марко Краљевић, јунак нашег народног песништва, и јунак Мештровићевог вајарства, такође је много плакао. Плакао је кад је слушао о злоделима Турака, кад је слушао како су они убијали и плачкали сиротињу „рају“; кад је слушао како су Турци отимали српске девојке и одводили српске дечацике у Цариград; плакао је гледајући српски народ у ритама, а плачкаше Турке у свили и кадифи; плакао је гледајући српски крст у сенци полумесеца и кажу Турци скривене српске светиње и ваде очи са ликова на српским фрескама и иконама. Он се борио у многим двобојима и побио много турских тирана, али је и заплакао једном — кад је убио неког Турчина Мусу, кога је сматрао бољим јунаком од себе. Био је дивовског стаса — како га ја народна традиција описала — мада је имао сетну душу пуну бола и суза. То је права српска душа — сетна, пуна бола и суза! Ми Срби смо љубитељи суза!

„Боље се окупати у сузама него у Јордану! — каже једна српске изрека.

Друга пословица каже: „Колико молитава, толико и суза“.

А друга: „На сваком месту где је пала суза подићи ће се храм“.

И друга: „Са капима суза и греси се перу“.

И још једна: „Боље је плакати са мудрима, него певати са лудима“.

И друга: „Постоје само два народа на свету: један који плаче и други који се смеје“.

И опет друга: „Туговање паћеника буди анбеле, смејање пијанице буди баволе“.

Сећам се једне реченице светог Бернарда: „Сузе покајника су вино анбела“. Ако је то истина, онда су сви анбели у Србији.

Неко сада може помислити да су сузе сада учиниле српски народ мудрим. То је тема о којој би се могло дискутовати. Али је јасно и изван сваке сумње. Да је дуга туга утицала на наша срца да постану мекша и смиренија. Вама је свакако познато да смо ми Срби имали јако племство у средњем веку, пре нашег страдања, у турским ланцима. Али вам, вероватно није познато када је то племство, причевци, велможе и војводе ишчезло. И ја вам сам не бих могао рећи тачан датум, али само знам да је то било за време ропства. За време и због заједничких тешкоћа и заједничког понижавања. Ако желите да кажем одређеније, рећи ћу: то се десило онога дана када су наши богаташи и сиромаси, наши племићи и они нижег порекла, ујединили своје сузе, јер су били подједнако уређени и погажени неједнакошћу и свирепošћу. Према томе, у сузама се родила српска демократија. То је оно што бих желео да нарочито нагласим нашим енглеским слушаоцима. Ваша земља је постојбина и срце европске демократије. Ваша демократија се искристалисала после дугих опита и расубивања. Мудрост је основа ваше демократске организације. Но наша српска демократија је сасвим друкчија. Она је врло слична америчкој демократији. То је нешто непланирано, неприпремљено, спонтано и изворно. Дуго смо ми имали демократију и не знајући јој име. Многи други народи су прво изумели име „демократија“ па су онда потражили нешто што би одговарало томе имену. Једног дана кад се буде проучавало порекло и суштина наше демократије, свет ће се зачудити да је то било почетком нашег незавидног битисања пре неколико стотина година.

Наша демократија је у многоме слична америчкој демократији.

ТРАГЕДИЈА СРБИЈЕ

Посвећено успомени на све лекаре и болничаре, који су жртвовали своје животе за Србију

„Благо оним ко помаћу сиромаша, Господ ће помоћи њима у потреби.“

(Псалам 10, 1)

Модерни Навуходоносор

Ништа није тако узвишено као трагедија. Срећни и лењи Јупитер на Олимпу, изгледа као обично смртно биће у упоређењу са окованим Прометејем. Аристофан и Молијер, писци комедија, стоје далеко иза Шекспира, писца трагедија. Смех често обесвећује душу, док је суза увек чисте. Од времена старог Израиља до данас не видим да је ико имао тако трагичну судбину као српски народ. Слушам на сваком кораку у овој земљи разговоре о трагедији Србије. Али постоји разлика између тога ако један Енглец говори о српској трагедији или ако о томе говори Србин. Енглец мисли само о садашњим тешким приликама Србије, а Србин мисли на целу српску историју.

Садашње стање у Србији је заиста болније од сваке трагедије која се може замислити. Навуходоносор је

разорио Јерусалим, обесветио народне светње, оплачао благо, одвео Израиљце са њиховог светог Сиона на обале Вавилонских река да оплакују своју прошлост и очајавају због будућности. Од Навуходоносора, слепог следбеника мрачних богова Бала и Астарте, није се могло ништа боље ни очекивати. Он је поступио онако како је мислио и говорио. Он није био проповедник Христа као Кајзер из Берлина, нити је сваког Великог четвртка прао ноге дванаесторици старца као Његово апостолско Величанство цар из Беча *Servus servorum Dei*. Иако није био Падишах, син Пророка и слуга једнога Бога Алаха, Навуходоносор није био лашемеран, а то је врлина у животу. По легенди, он је био претворен у вола. Он — разоритељ Израиља био је тиме само почаствован, јер шта има лепше и чистије од једног вола. Али Навуходоносорови другови из Беча, Берлина, Цариграда, и Софије, разоритељи Србије, ни у ком случају не заслужују почаст да буду претворени у волове. Њихова метаморфоза неће бити награда но казна; не врлина, но срамота. Јер су разорили Србију, побили многе мајке и децу, обесчастили жене, убијали старе и изнемогле, пљачкали градове; лировали над пустоши, над сузама и краљу, над пепелом Србије. И то не у име Бала и Астарте, него у име Бога, Праведнога, Алаха Великога и Христа Богочовека.

Ја не желим да описујем садашње прилике у Србији. Сваком здравом оку и сваком осећајном срцу то је јасно. Садашње прилике у Србији само су једна трагична сцена у српској трагедији; једна занста мрачна сцена — зимска ноћ без месечине и звезда. Али само једна сцена. Цела српска историја је трагедија. Узроци наше трагедије су као и узроци трагедије свакога човека јунака: наш географски положај и наше унутрашње особине.

Србија је увек некеме на путу

Какав је наш географски положај? Ми смо на путу; на једном веома важном путу између Европе и Азије. Не заборавите, молим вас, трагична личност је увек некеме на путу — увек некеме смета. Рађање трагедије условљено је на првом месту географијом. Човек у Хошку никад није трагични јунак као што је негов колега који је на сред улице. Турци и Бугари су као неки човек у Хошку, они су заштићени својим географским положајем. Долазећи из Азије, Турци су морали покорити Србију пре Цариграда, пре освајања Бугарске и Грчке. Косовска битка између Срба и Турака одлучила је не само судбину Србије, него и Грчке, и Бугарске, и Румуније, и целог Балкана. Ми смо били на путу, други народи су били крај пута, у Хошку. Зато су Турци настојали да задобију одлучујуће битке против Срба пре него што су кренули на Цариград, на Бугарску, на Румунију. Победили су краља Вукашина на Марици, а изгубили су на Плочнику против војводе Милоша, и најзад су коначно победили на Косову Пољу 1389. кнеза Лазара. Кад је Србија пала — цео Балкан је пао, и опет, кад се Србија ослободила, Балкан се ослободио. Србија је последња пала у ропство, а прва васкрела у слободу. Она је била, а и сада је кључни положај Блиског Истока. Тим кључем можете отворити и затворити врата Балкана, чак и врата Европе и Азије. Као сфинга она је стајала на путу и говорила османлијском *Trang nach Vesten*: „Ваш пут је само преко мене“. Као сфинга, она и данас стоји на путу и говори *Teutonsko Trang nach Osten*: „Само преко мене!“ Она је данас прерађена од европских и хришћанских освајача као што је пре пет стотина година била прерађена од азијских и османлијских завојевача. Бољно је гледати како народ Шилера, великог апостола слободе и духовне лепоте, иде истим одвратним путем као што су и Турци ишли пре њега. Али, људска себичност је иста, било да је под полумесе-

цом, било да је под крстом. Не бих знао рећи које је страдање за Србију било теже, да ли дивље надирање багдадског ислама на Запад, или бечко и берлинско лажно хришћанско надирање на Исток. Али, ако ма кога данас запитате у Босни о управи и условима живота одговориће вам недвосмислено: „Много боље је било под Турцима него под Аустро-Угарском.“ Исти одговор ћемо чути и у осталим југословенским областима: у Хрватској, Славонији, Далмацији. Зашто? Можда зато што наша искрена словенска душа, бирајући између два зла, претпоставља увек вука лисици. И, можда, зато што владавина религиозног и богобојажљивог Турчина мора да је била праведнија и блажа него владавина научног вероломства и атеистичке суровости Немаца и њихових покорних ученика Мађара и Бугара.

Интересантно је напоменути да је велики човек и највећи понос Британске науке, Сер Оливер Лоу у једној својој публикацији (*The War and After*) изнео своје сасвим друкчије мишљење о Турској и Аустрији. Он каже: „Штета је по хиљаду пута што је Аустрија увучена у овај срамни рат, јер изгледа да она поступа врло добро и хумано са својим областима. Говорећи о Турској, он се осврће на „пустошећег, штетног и похлепног турског злог завојевача“ (стр. 214). Као велики поштовалац Сер Оливер Лоуа, ја нећу да му противуречим, али као сусед Аустрије и Турске за 35 година свога живота, рећи су у своје име и у име свега српског народа: „Ако Бог жели да нас упрегне у нечији јарам, ми би радије изабрали турски, него аустријски. Али о Господе, радије претвори Србију у језеро него да се то деси, да би је спасао од оба та јарма!“

Говорећи о нашем спољном положају, ја не мислим само на наш географски положај који нас је разделио; разделио један сељачки и пастирски народ, који се спустио са Карпата у равнице Дунава и Саве са својом сељачком радошћу и наивношћу; наш спољни положај зависи, исто тако, и од онога шта свет мисли о нама. Да,

врло је важно, кад-кад и одлучујуће — шта људи мисле о нама. Зар није и сам Христос питао шта људи мисле о Њему?

Турски ничеанизам

Турци су мислили да су Срби најстрашнији револуционарни народ; стални земљотрес који прети њиховој Империји, јер су српска деца одведена и одгајена у Цариграду, као јаничари, били најнеустрасивији браниоци Падишаха и његове државе. Један од султана је рекао: Цела моја империја од Меке и Медине до Шумадије мирише као ружино уље из џенета, само Шумадија увек смрди на барут из Шејтенове радионице." Турци су се чудили зашто ми, као и други покорени народи не можемо да будемо мирни под њиховом управом, а ми смо им одговарали: „Како је могуће бити миран у оковима, окружен неправдом и насиљем? Често смо се бунили. Било је мањих и већих побуна. За време неких мањих буна Турци су нас потцењивали. Али када је почела прва велика побуна, пре сто година, они су почели да нас се плаше, и док су нас омаловажавали они су ћутали о нама, а кад су почели да нас се боје, почели су да шире лажне оптужбе против нас пред Европом и другим неупућеним светом. „Турске лажи“ постале су пословица у српском језику. „То је само банда допова и разбојника“ — говорили су Турци зачуђеној Европи. У осталом, Србија је наша унутрашња ствар. Наш устанак је био увек скуп. Наше најбоље народне вође биле су побијене, обешене, спаљене. Београдска Тврђава је личила на шуму од коља на која су набијани виђенији Срби. Дању су се дахије и аге шетале кроз ту језиву шуму, а ноћу су туда лутали пси и лизали крв и тајно пролазиле мајке мученика да би виделе своје најдраже и да би браниле њихова тела од паса, да их оплакују и, по могућности украду и сахране.

О, како је благословена била та крађа; како оправдана у свакој религији.

Турска лозинка је била: „Побићемо све Србе, мушко и женско изнад седам година, а децу ћемо оставити. Кад одрасту то ће бити наша покорна раја.“ Египатски фараон је био много досетљивији, кад је решио да побије сву новорођенчад Израила у нади да ће дочекати да види како сав тај народ постепено изумире. Истребљење српског народа пре сто година није била само једна стравична реч, већ званични програм. Не заборавите, молим вас, да су овај крволични турски план, дахије одлучно и методски тачно извршавале баш у време кад је велики Пит речито и одушевљено говорио у парламенту против робовања црнаца. Али, Турчин и Бог ни-су мислили исто. Бог се умешао и спасао Србију као некад Израил. Аустријски *Denkmal Pensee*.

А сада, шта је Аустрија мислила о нама Србима? Ништа чудно и ништа необично. Она је сматрала да се Турчин мора прогнати у Азију да би она заузела власт над хришћанским Балканом. Она је изазивала и помагала наше мале побуне против угњетача, не да би нас ослободила, него да би у очима Европе довела у неприлику Султанову Империју. Чим смо се ми ослободили својом сопственом моралном и физичком снагом, Аустрија је устала против наше слободе. И као што је некал настојала да раскринка и осуди турску тиранију на хришћанском Балкану, тако је сада хтела да казни и доведе у питање српску слободу. Није било тешко исмевати и ометати једну малу сељачку државу која је стајала изазивачки између две велике империје: Султанове, на једној, и аустријског Цезара на другој страни. Мала Србија је изгледала као мала колиба између два велика лондонска хотела. Било је лако и интересантно док-ним људима Беча да се потсмевају нашим црквама брвнарама или нашим свештеницима неуглађена изгледа, нашим школама у кројачницама, нашем парламенту у једном скромном манастиру, нашим неписменим кнеже-

вима и државним министрима у сељачким гуњавима, нашим генералима без злата и принцезама које преду и ткају. Надали смо се да ћемо нешто боље научити од наше хришћанске браће, а наилазили смо само на презир и потсмех, потсмех и претње — претње речима: „Прогутаћемо вас!“ А ми смо их убеђивали да нас не могу прогутати друкчије него што је морска неман прогутала Јону. Пет стотина година ми смо били у чељустима азијске немани, па смо сада опет на сунчевој светлости. Да ли би и ваша „хришћанска“ и „апостољска“ чељуст могла да нас држи више од пет стотина година? Ако можете онда смо спремни да уђемо у ваща мрачна уста под млин ваших зуба и да ту стрпљиво чекамо вашу смрт и наш васкрс. Али, драга наша хришћанска браћо, чувајте своје зубе, јер смо ми врло тврди орашци; могли бисте поломити зубе, па би нам било веома жао. Тако су шапутали сељаци из мале колибе између два стара велика хотела.

Притиском се ствара трагедија, врло често притиском две немани на незаштићеног.

Француско-руска политика

Шта је Русија мислила о нама? Русија је једно велико тело, велико светло. А светло увек има и сенку. Русија, као велика светлост мислила је: „Српски устанак врло добро наговештава будућност Балкана. Као хришћанска и словенска земља ја треба да помогнем српском живљу; али, сенка Русије је одговорила: „Не, ми не можемо помагати један безнадежни ниљ. Ми се не можемо свађати са Турском. Ви Срби, браћо наша, обратите се к Бечу, јер ако вас ми као Словени помогнемо, замерићемо се бечком Кајзеру.“ А бечки Кајзер је, опет, подругљиво одговарао на наше молбе: „Ви сте Словени, обратите се вашој браћи по крви — Русима!“

И, после дугог размишљања, Русија се одлучила и да нас помаже, и да нас не помаже; другим речима, да нас помаже само малим прстом. Више од седамдесет година она се држала тога свога става. Ми смо и поред свега тога били благодарни и дирнути и том малом помоћи коју нам је она указивала. Ми смо говорили: „Хвала, наша добра сестро!“ И посртали смо усамљени на нашем крвавом путу, уздишући, или певајући.

Али, после седамдесет година наше борбе и Танталових мука Русија роди ћерку по имену Бугарска. Срећна мати се врло много обрадовала; обрадовала се и ћерка. И сад обоје: и светлост Русија и сенка Русија неизмерно се потрудише да све учине томе новорођеном. И обе Русије се сложише и направиле план да прошире Бугарску не само на штету Турске него и на рачун Србије — свога најоданијег пријатеља и сарадника при ослобођењу Бугарске. На Берлинском конгресу, руски представник рече српском посланику: „Идите и разговарајте са Беконсфилдом, Бизмарком и Андрашијем. Али ови га опет упутише принцу Горчаковом. И наш се посланик врати понижен и постиђен у своју малу колибу. Србија је и даље држала и питала: „Има ли уопште искреног пријатељу у свету?“ Земља је немо ћутала. Сироти народ је више срцем него очима на звезданом небу прочитао речи: „Не бојте се, будите уверени, ја сам ваш пријатељ!“

Шта је Француска мислила о нама? Наполеон се дивио нашој истрајности и храбрости у борби за слободу. Али, као бечки зет и он се држао пријатељства са султаном. И тако и Наполеон, више рачуница за своје сопствене интересе него ослободилац народа, није марио за сиромашну колибу онолико колико за два хотела која су је пригушивала.

За време кнеза Михаила, ми смо жарко и искрено желели да се приближимо Француској. Али је од Наполеона III главног творца ослобођене и уједињене Италије, било искупише тражити да учини још један сличан

племенити и велики гест да створи слободну и уједињену Србију. У новом раздобљу француско-руског савеза, Французи су нас гледали кроз руске очи, а руски бугаромани нашли су много присталица у Француској.

Добра савест Енглеске

Шта је Енглеска мислила о нама? Енглески народ и господин Гледстон врло су добро мислили, али Србија није била у Енглеској „интересној зони”. Или — да кажем хришћанским језиком — у Енглеској сфери старања. Зато многи свет у тој земљи није уопште мислио о Србији. Једнога дана, било је то пре дванаест година — ми Срби смо починили један велики грех: убили смо једног човека и његову супругу — једног краља и краљицу. Енглеска је била прва која се башила на нас каменом, а последња која је тај камен скинула. Ми се нисмо због тога љутили на Енглеску. Више смо се стидели себе. Ми смо увек гајили два осећања према Енглеској: поштовање и страх. Кад је Енглеска каменовала нас и наш грех, ми смо се плашили и ћутали смо. Нисмо се усудили да се извињавамо. Били смо замишљени и тужни. Само смо мислили, а нисмо се усудили да кажемо шта смо мислили. Ја се тек сада усудујем да кажем, али не као Србин, већ као свештеник Христов. Ми смо тада мислили: „Види, како је Енглеска брза да осуди наш грех, она је свакако у праву, али да ли је била исто тако брза да процени и наше врлине кроз цео један век наших тешких борби и страдања! Гле, ми згрешисмо пред Богом и Енглеском убиством једног човека и жене. Али, ко би смео потсетити Енглеску да Турчин, против кога смо се ми борили, и кога је она помагала више од сто година, убија сваке ноћи и свакога дана више него по једног човека и једну жену — нашу браћу у Македонији и Старој Србији, и да у другом великом хотелу поред наше колибе, у Аустрији,

са којом Енглеска стоји у добрим односима, има јужно-словенских области које су претворене у црну јаму најцрњих греха владиног апарата под заштитом хришћанског Императора? Без сумње, утешно је што постоји бар једна цивилизована земља, која може у свако време да протестује против сваког злочина ма ког народа у свету. Али ми смо се питали: „Да ли нас је Енглеска створила да би имала права да нас кажњава? Да ли нас је васпитала? Да ли је помагала наше ослобођење или олакшала наше страдање? Да ли је учила наше врлине? Док смо се ми борили на југу и северу земље са мрачним силама за зрачак светлости, да ли је она била са нама или са тим мрачним силама? Има ли она право да се бади каменом на нас? Ако каже „Да”, мени преостаје једино право да кажем — „Амин”!

Сада пак, у овом узвишеном тренутку, ја могу само да констатујем да је један велики део наше српске трагедије данас, уједно и трагедија енглеског народа. Јер, Белика Британија се данас бори раме уз раме са Србијом против свих оних земаља са којима је некада британска дипломатија стајала у бољим односима него са Србијом. Наши српски непријатељи: Турци, Бугари, Аустро-Немци и Мађари, сада су и британски непријатељи. Британски војници сада својом крваву перу оно што су необавештени људи у овој земљи писали пером и говорили језиком.

Русија, исто тако, врло активно учествује у српској трагедији. Она хоће да задави своју вољену ћерку — Бугарску — стару свега 37 година. Кад ју је родила, била је поносна и хвалила се целом свету како је родила анђела. Многи су и у овој и у другим земаљама поверовали у тај благослов. Племенита браћа Бакстон нису била усамљена у том веровању. Нажалост, то није био анђео, него рогато, неукротиво теле. Сада, света и разочарана мати хоће да уништи свој рођени непослушни плод. То је руски трагични део у нашој српској трагедији.

Легенда

На крају бих, једном српском легендом, желео да вам одговорим на питање: „Шта је свет мислио о Србији?” На Божић, у прастара времена, сишао је са неба на земљу архангел Михаило, окупио неколико људи, обдарио их великим поклонима и рекао: „Идите овим путем и делите то свакоме кога сретнете или видите.” А на том путу је седио један окован роб, нем и непомичан као кил, окружен многим разноврсним зверима. Он, пак, тајно оде напред и сретне их на крају пута, прерушен у обичног човека, па поче питати једног по једног.

— Да ли си срео кога на путу?

— Не, одговори путник. Само сам видео један гвоздени кил и око њега пуно звери које су кидисале на моје поклоне, урличући: „Дај то нама!” И ја сам своје поклоне поделио зверима.

Архангел онда упита другога:

— Не, одговори и овај. Ја сам само видео неко чудо од иловаче и многе звери око њега које су рикале: „Дај нама!” Ја сам дао своје поклоне.

Он упита трећег.

— Не, одговори трећи путник. Ја сам видео само један камен људског облика и многе звери које су блејале: „Дај то нама!” Ја сам морао своје поклоне поделити њима.

И четврти путник одговори:

— Ја сам видео само једну нмју авет и звери око ње, које су мукале: „Дај то нама!” И ја сам дао своје поклоне њима.

Архангел се наљути, па рече: „Побите за мнош!”

Доведе их до места где је роб стајао па упита сурђиња:

— Јеси ли ти гвозђе? — Нема одговора.

— Да ти ниси иловача? — Опет нема одговора.

— Да ниси камен? — Нема одговора.

— Да ли си дух? — Нема одговора.

— Да ниси, можда, неки човек?

Људски лик задрхта па рече две речи: „Не ја сам роб. Али како је драго чути то питање! Хиљаду година стојим ја овде и ниједан људски језик не назва ме човеком, чак ни у питању”.

Архангел узнеме се од зверова и даде их робу, па се окрену људима и с тугом рече: „Бог вас је учио да стварате људе чак и од гвозђа, иловаче и камена, а ви сте чинили супротно — претварали сте људе у гвозђе, у камен, у иловачу. Жалостан је овај Божић и мени и вама”. Рескавши ово, архангел узлете на небо.

Стварности сматране за снове

Сада ћу покушати да укажем и на неке унутрашње узроке наше трагедије. Можда ће неки у овој двора ни рећи да вас држим искувише дуго. Опростите, али да бих вам описао српску трагедију дугу пет стотина година мало је и пет стотина минута. Неком српском робу ни смрт није била страшна, а вама овде вечерас најгоре што може да се деси то је да задремате у удобним фотељама под електричним светлом, и да сањате трагедију једног народа. У осталом, зар све ово не личи на сан? Зар све наше маштање није „сенка и сан”, како каже једна наша погребна песма. Пре неки дан сам читао у новинама како Енглец омазоважава и заборавља и уништава све што је његово. И то је тачно, као што је тачно и то да је сталка навика једног Србина да претвара стварности у снове, да опева све, сваки догађај, сваки живот и сваку смрт. Нисам срео ни једног Енглеца који се хвали величином, богатством и славом своје нације, па се често пута питам: „Да ли они уопште знају географију? Да ли су свесни да њихова империја није један четвороугао, већ круг преко целе планете? Ако направе упоређење између своје земље и Швајцар-

ске или Србије, речимо, онда ће видети да имају врло мало разлога да буду тако скромни и незадовољни собом. Наравно, сасвим другачије би изгледало ако би упоредили своју земљу са Марсом, или Месецом, или Јупитером. Али, шта је Енглеска, шта Србија, шта су све неприлике које ми називамо империјом? Мале епизоде у времену и простору. Главна разлика између једног Енглеца и једног Србина састоји се у чињеници да Енглез покушава да своје снове претвори у стварност, а Србин да преобрази стварност у снове. Шта би друго и могао да ради један слободан и велики и неузмиравани народ као што су Енглези, него да своје снове, мисли, идеале и привиђења претвара у јаву. И супротно, како би могла српска раса, поробљена и угњетавана, презирана вековима сачувати свој опстанак, да није гледала на свирепе стварности као на сан, једну пролазну сенку, један облак дима, који заклања сунце.

*„Бићу слабић је бедно,
Дела или стварање“.*

Каже велики песник *Изгубљеног раја*.

Ми Срби смо се увек бојали слабости било у делању, било у патњи. Чули сте да су Срби песнички народ. То је истина. Српско робље је морало да пева да би тако претворило стварност у сан. То им је давало снагу да издрже у патњи — да буду јаки и у патњи и у делу. Ја нисам присталица Дарвина, али сматрам да се један велики део његове теорије може потврдити баш нашем српском историјом. Наш песнички таленат је био затајно у време наше среће и славе, пре косовске трагедије. Ми смо мало певали док смо били у слободи. Тек у време тешког ропства под Турцима наш таленат за песму се развио сјајно и издашно. Са у з д и с а њ е м дошло је и певање. Само кроз развијени песнички таленат ми смо добили снагу којом смо преживели наше надчовечанско страдање, распеће и понижавање и душе и

тела дуго пет стотина година. Ми смо сањали и сањали, и певали и певали; и што смо више сањали и певали, ружна стварност је све више бежала од нас. Као нека зверка која преспава зиму сањајући о два лета — прошлом и будућем тако смо и ми Срби, живећи у једној хладној и мрачној зими робовања снивали о два лета — лету прошле славе и лету будуће слободе.

Баш сад, кад мислите да сам се удаљио од теме, ја сам на правом путу да вам објасним како је наша унутрашња особина узрок наше трагедије у ово модерно време. И после нашег делимичног ослобођења, пре сто година, ми смо још увек продужили да певамо и сањамо. Нисмо имали правог смисла за стварност. Као песници и сањалице, ми се нисмо могли одмах преобразити у праве политичаре и практичне организаторе државе, као што ни птица, која долети из пустиње у шуму не може одмах да своје сиво перје замени зеленим.

Уметност рекламирања

Наша велика осећајност подгревана дугим страдањем, била је веома неподесна особина за једну реалну политику. У сваки догађај ми смо уносили онолико срца колико и разума, или чак више срца него разума. Ми не унемо да рукујемо у политици свим оним методама и средствима којима се играју остали народи „чиста разума“, скачући добијајући, губећи и опет добијајући. Један мој пријатељ Енглез, пита ме једнога дана: „Зашто ви Срби нисте довољно обавештавали енглеску јавност о себи, као што то већ годинама чине Бугари? Зашто нисте писали и говорили о себи и описивали народ своје земље и тиме придобивали пријатеље и симпатизере за ваша права?“ Ја сам једноставно одговорио: „Зато што нисмо могли!“ Да, заиста, ми нисмо могли. Ми смо један тужан, тих и обазрив народ. Ми смо далеко од тога да би се било коме наметали. Исцупише

смо поносни на своју прошлост, и на наше велике јунаке и њихова бесмртна дела, да би могли гледати на политику као на једну балансирају, вешту игру. Бугари имају предност, или сметње у нашим очима — Они су нису ослободили сопственом снагом и нису имали краљеве из свога рода. Њих је Русија мазила и препоручивала. И, као свако размажено дете, они су брбљиви. Имајући Аустријанце за своје краљеве у последњих 37 година, они су се потпуно прилагодили аустријском начину мишљења и делања у политици. Русија им је дала само тело а Аустрија је удахнула свој дух у то тело. У модерним политичким балансирањима краљеве су играли врло значајну улогу. Империјалистичка Немачка знала је то боље од демократске Француске и Енглеске. Немачка је била убеђена да је боље имати једног немачког краља него један дреднот на Блиском Истоку. Претпостављам да данас и Енглеска и Француска виде то исто, наиме да један немачки краљ на Балкану — било да се зове Фердинанд било друкчије, претставља много разорнију снагу од најјачих хаубица. Ти немачки краљеви, наши суседи и њихов блиски заштитник, император из Беча, својом брзом политичком игром и брзом променом мимике на лицу, својим пакленим заверама и сплеткама против Србије, били су у очима нашег народа претставници европске културе. Посматрајући те немачке „носиоце културе“ наш народ се разочарао и згадио. Ради тога народ је постао повучен и резервисан према свима културним народима Европе. А резервисани и скептици не стварају пријатеље. Немачки краљеви наших суседа били су немачки *Laisser Passer* за Западну Европу. Наши краљеви, међутим, нису поникли из европског племства; они су били наши племенити селаци без сродства изван Србије и без богатства, а према томе и без утицаја на развој политике. То је био наш недостатак у политичкој игри света. И поред свега тога, ми смо сматрали да је здрави-

је и складније имати краља из свога народа. Несумњиво, то је била дивна жеља, али и пут већих патњи.

Јесте ли читали пре неки дан да Кајзер покушава да нађе неког новог немачког принца за српски престо. Он се озбиљно спрема да настави игру са малим народима и својим дворским штићеницима. Међутим, немачка игра није више тајна и боље би било Кајзеру да се побрине где ће сутра сместити немачке избеглице са Блиског Истока.

Добри и лоши резултати рђавог фатализма

Поред осталог, наше несвође су настале делимично и због нашег фатализма. Ми смо веће фаталисте од ма кога хришћанског народа. Само се нашим страдањем може објаснити наш фатализам. Страдање неминовно чини човека фаталистом. Ретко је један срећан човек фаталиста. Ми смо веома много страдали кроз целу своју историју и од својих бесоумних пријатеља и од полупријатеља. Пре годину дана био сам сведок једне дирљиве сцене у болници једног малог града у Србији. Видео сам једну енглеску болничарку оболелу од тифуса, како лежи у постељи. Једна старица, Српкиња стајала је више постеље и горко плакала. „Зашто плачете?“ — Упитих. „Како да не плачем, Господине?“ — одговори она. „Она је, јадна дошла, чак из те даљине да пати, а можда и да умре овде. Зашто је дошла у ову земљу патње? Патња је досуђена нама а не Енглецима.“ Опште је мишљење у Србији да је патњу Бог доделио нама Србима више него ма коме другом. Зато је и сва наша филозофија заснована на објашњењу страдања.

„На муци се познају јунаци“ — каже једна српска пословица. Фатализам је као дрога. Он утиче на робове да издрже у страдању, али спутава слободне људе да раде слободно и напредно. Наш фатализам био је наш пријатељ у време ropства, али је био и наш непријатељ

у најновијем периоду наше историје. Фатализам, заједно са нашом тугом и песничком осећајношћу, наша су својства, заиста врло корисна за стварање великих дела у тешким данима, али врло непожељна као својства за вешту политичку пропаганду једне мале државне заједнице и за брзу дипломатску трку. Ми имамо више вештине да уловимо лава него муву. У томе је наша снага, а у исто време у томе је и наша слабост. То је комична страна наше трагедије. У свом изванредном предавању „Комика у трагедији“ господин Херберт Три доказао је колико је комика потребна за једну савршену трагедију. „Данас“, — рекао је он, „једино снага и шала могу нас спасти од очајања и лудила!“ (*The English Review*, November, 1915). Срећни свет на Пикадилију шалио се недавно на рачун наше српске владе речима: „Српска влада је сада отлетрјала за Скадар!“ (*The Serbian Government is Now Scooting to Scutary!*)“).

Ми се ипак осмехујемо и надамо

Осмех је најузвишњији део после страдања у једној трагедији. Чак се и Христос потсмећуо за време своје агоније у Гетсиманији видећи мноштво војника са мачевима и моткама које је тражило да га ухвати. „Иду као против неког допова и разбојника.“ — Рече Он. Осмех у трагедији чини ову још већом. Ми Срби се сада осмехујемо свом старом пријатељу — смрти, која сада жање у Србији своју богату жетву мачем Кајзера, као што је пре сто година жела мачем Султана. Са осмехом се ми питамо: „Заиста, где је људски напредак? Један хришћански цар врши данас оно исто што је мухамедански султан чинио пре пола хиљаде година. Где је напредак? Са осмехом посматрамо како се страшна албанска голгота проширила данас на целу Србију. Са осмехом се питамо, како је могуће да нестајемо и исчезвамо баш данас у овом великом трснутку истори-

је, кад имамо за своје савезнике велику Русију, Енглеску и Француску?

Са осмехом се питамо: „По чему је наше време боље од времена Навуходносора, великог вола — бога, или бога — вола из Вавилона?“

Па ипак ми се надамо. Ми се боримо за слободу и правду. Наша борба за такве идеале могла би бити потпуно неуспех само ако не би постојао Бог. Али има Бога; цела Србија верује у Бога. Наша борба не може пропасти, као што ни наш Бог није привићење.

Док ја говорим овде, смрт је на послу у Србији, поплачува Србију мртвим ледисвима претварајући је у једно велико гробље, једну гомилу мртвих. Србија сада личи на гробље пуно костију, тишине и хијена. Ипак последњи чин велике трагедије није смрт него васкрсење. Ја не верујем да ће Србија потпуно умрети. Али, ако се то ипак догоди, ма и за кратко време, ја бих на светој гробници моје мученичке земље написао овај најприкладнији епитаф: „Овде лежи један верни пријатељ Енглеске“.

МЕСТО СРБИЈЕ У СВЕТСКОЈ ИСТОРИЈИ

Борба између Надчовека и Свечовека

„Нека наше снажне мишице буду наша савест, мачеви наш закон” каже, Надчовек.

„Јер који се уздигне понизиће се, који се понизи уздигнуће се”, каже Свечовек.

Ако нас наша деца, наше потомство, запитају колико дуго сте ви живели на земљи? Браћо, ми треба да одговоримо: хиљадама година. И наш одговор биће истинит.

Све што су наше очи виделе, наше уши чуле, наше руке урадиле, срца осетила и наш ум промислио за време нашег живота на земљи; све то није лако преживети за хиљаду година.

У нашем одговору слободно можемо рећи, да нам време није било дуго. Заиста, ми то нисмо осетили, јер наше је поколење много преживело. Не због дуговечности, већ због великих брига. И умирало не од старости, него сатирано радом и страдањем.

Суштину нашег времена сачињавала је, у ствари, борба између добра и зла, као многих и многих нараштаја ранијих векова. Таква суштину надајмо се у блажој форми, очекује и будуће нараштаје на овој стравичној и немирној планети.

Сада у овим „судбоносним” временима, када се људски живот не мери данима, него делима и када се збивају највећи догађаји од створења света; у овом времену наш српски народ, није био само посматрач, него и активни учесник и творач тих догађаја, и то први и по времену и по снази.

Српски је народ данас, на страницама светске историје, заузео високо место, упоредо са највећим и најчувенијим народима: Русима, Французима и Енглезима.

Да ли је ово случајна и пролазна појава? Да ли ће на крају овог рата српски народ бити од својих Савезника заборављен а од својих суседа зловољно презиран?

Да ли ће судбина казнити овај народ, као дрскост скоројевића, што се попео тако високо и придружио друштву које није његово? Једном речју: Какво ће место српски народ, од сада, заузимати у светској историји?

Пре него што одговоримо на питање, какво ће место заузимати у будућности, треба прво да видимо какво је место заузимао у прошлости и какво место заузима у садашњости? Треба да имамо две тачке, да бисмо могли да повучемо праву линију, коју можемо да продужимо у будућност и са којом можемо да меримо будућност.

Када бисмо имали исто гледиште као модерни немачки филозофи и теоретичари историје и права, ми не би постављали горње питање. Читавих протеклих педесет година, ти филозофи су распиривали фанатичну пропаганду једне сулуде идеологије, да мали народи немају права на самостално постојање. Сви мали народи и државе, морају се ујединити у велику државу. Према тој теорији, она једино има право на независно постојање и способност за културно стварање. (Max Stirner, Nietzsche, Treitsche, Bernhardi).

То није истина, и ми не желимо да прихватимо ову немачку теорију. Она је лажна и зла у сваком погледу.

Погубна је, такође, и за велике народе, јер води уништењу душа њихових. Ми не смемо ни као хришћани да прихватимо ову теорију, јер то би значило враћање у незнабожачка времена када су слаби бацани са Тајгетске стене у море. Као хришћани, не можемо опет са Неронима и гладијаторима понављати крваве игре у аренама, обожавати мртве идоле и бавити се трговином робља. Ми не прихватамо ту теорију, јер она нас изједначава са животом звери. А достојанство људског живота изнад животињског, састоји се у већој друштвености, у већем сажаљењу према слабима, у међусобном заједничком помагању и усавршавању свих. Не само изабраних народа и виших раса, на дугом и тешком путу усавршавања — од звери до Бога.

Творци теоретичари политичког ничеанизма, били су Тричке и Бернарди. Кајзер Вилем и Пруски јункери не само да нису избегли једнострано ничеанизам, већ су били његови предводници и барјактари. Када се прихвати мишљење и када се каже да велика и снажна држава има право да господари над малим суседним државама; онда се прећутно каже и прихвата мишљење да један јачи човек, исто тако поседује право да господари над слабијим човеком. Када се учење о Надчовеку и вишој раси утврди у људској свести; онда је врло кратак пут да се оно оствари у животу. Кад се Надчовек силом наметне као идеал човечанства; историја и култура човечанства биће срозане на канибализам Јужног Мора. Какав тужан и трагичан ехо песме Ричарда III: „Нека мишице наше буду наша савест, а мачеви наш закон“.

Да ли ће заиста, толико драматична историја и величанствена култура човечанства тако бедно завршити? Не! Та филозофија, која пориче највеће светиње и морална достигнућа, до којих се човечанство кроз — крв и сузе — попело, никада не сме бити наше. Наш идеал није никада Надчовек, већ свагда Свечовек.

Син Божји изабрао је и одредио наш идеал речима: „Јер који се уздише, понизиће се, а који се понизи уздићуће се“. Овај идеал је посвелочио и посветио и крљу Својом на земљи. Постепено, столећима овај идеал је уклесиван у свест европског човечанства. До појединости је испитиван, анализиран и наглашаван од најдуховнијих и најобдаренијих људи Европског и Америчког континента (Емерсон, Виктор Иго, Толстој и Достоевски). То су људи, чија су дела постала најчитанија и најсветија, после *Светих Писма*, за огроман број читалаца у свету.

Према тој филозофији, која се означава све више као словенска филозофија, па је тиме и наша; ми тврди-мо да ни један човек нема право над другим човеком и ни један народ над другим народом. Прво начело ове филозофије је: слобода друго: љубав.

Ми не сматрамо себе господарима овога света. Ми гледамо на овај свет као на Божју њиву, а на људе као на Божје семе. Велики сејач посејао је семе по Својој њиви. Ко нам је дао право да кажемо: ово или оно семе није добро, зато Он треба да га искорени? Ко нам је дао право да кажемо: ово или оно створење треба уништити, зато што није наше боје, нашег мириса и наше расе? Ко нас је учинио судијама света, да пресуђујемо и доносимо тако крупне и судбоносне одлуке: Овај народ треба уништити, јер је премали; овај треба раселити, пошто је опасан; и овај се мора потчинити, јер не говори нашим језиком и не моли се Богу по нашем обреду? Не, ми немамо ни једно такво право силе, већ моралне обавезе и дужности према другима.

Ми имамо право да живимо на овом свету, али и обавезу да, исто тако, дозволимо и другима да живе.

Ми имамо право да будемо слободни, али и обавезу да признајемо слободу и другим народима.

Ми имамо права на наш насушни хлеб али и обавезу да се старамо о својим гладним суседима.

Ми имамо право да захтевамо заштиту своје личности, али и обавезу да заштићујемо друге у опасности.

Ми имамо право да гледамо на себе као на синове бољег народа, али исто тако и обавезу, да гледамо на све људе као на синове Божје и све народе као Божје народе.

Ми се Срби држимо такве филозофије; не зато што смо ми мали, већ зато што је то једна узвишена и велика филозофија. Доћи ће дани када ће та филозофија бити опште призната и поздрављена као једино здрава филозофија и за душу и за тело целог човечанства. Она ће приближити човека човеку, народ народу, државу држави, и она ће сјединити све у једно братство, у једну љубав, једно Царство Божје на земљи. Ми подржавамо ову филозофију, јер смо довољно вековима искусили убитачност супротних филозофија наших суседа. Попут ове, која је од Немаца одређена и прихваћена као њихова народна, политичка и друштвена идеологија и која се може сажето изразити речима: Моћ је право!

Ми никада нисмо били следбеници једне такве филозофије, али се никада нисмо ње ни бојали. Борба против народа који су следили ово начело — „моћ је право“ — испуњава готово целу нашу историју.

Пре и после косовске битке

*„Ја бих хтео и мој коњ би мојо, али
Бој нам не доустићу“*

(Српска пословица)

Размотримо сада детаљније које смо место заузимали и какву смо улогу ми играли у светској историји.

Наша народна историја почиње у времену нашег доласка на Балкан и додиром са Византијом. То је време велике Сеобе народа, која означава почетак нове игре светске историје. Стотине година наше претходне историје обавијене су тамом. Ми не знамо нашу Карпатску историју — нашу пастирску и многобожчку старину, коју смо делили са Русима и осталом Словенском браћом — ми познајемо само своју Балканску историју.

Од најранијих времена, Балкан можемо упоређивати са позориштем, у коме су најгора места била најскупља. Судбина је од самог почетка од нас Срба изнудила врло скупу цену за ту улазницу. Од првог дана наш задатак је био да се боримо против безобзирних нартаја и сада ничеанизама културних и варварских народа. Прво против декадентне културне Византије, потом против варварства Хуна и Авара, Бугара и Мађара, потом против нових освајача Турака и најзад против препредених и лукавих Венецијанаца и Немаца.

У тренутку, када је Византија престала да буде опасна за нас ми смо преузели задатак да је бранимо од њених страшних непријатеља Турака. Наш цар Душан склопио је савез са византијским намесником Јованом Кантакузином за одбрану Балкана од азијатске поплаве, која се све ближе и ближе примичала Цариграду.

После цара Душана истакао се краљ Вукашин као велики заштитник хришћанског Балкана од Османлија. Пре чувене битке на Косову Пољу у Старој Србији, ми смо морали да водимо сличну битку код Једрена на реци Марици. Ова битка се одиграла на прагу Бугарске, која није била у стању да пружи било какав отпор Турцима. У битци је погинуо краљ Вукашин, поражена је и изгинула изванредна српска војска од 60 000 ратника. Пали су као жртве за слободу хришћанског Балкана. То се догодило 1371. године, а само, осаманест година доцније била је чувена битка на Пољу Косову. Овде је пао цар Лазар са остацима српске војске и шлемства,

царског сјаја и моћи. Поробљени српски народ, опевао је ову крваву битку у својим националним песмима — чувеним епским песмама. Срби су на ширем религиозном — моралном плану, чак нашли и објашњење и разлоге за ову страховиту битку и њен исход.

Косовска битка је симболично и сликовито приказана као сукоб неба и земље, бесмртног и смртног, пролазног и непролазног.

„Царе Лазо, честито колена,
коме ћеш се привољети царству?
Или волиш царству небескоме,
или волиш царству земаљскоме.

.....
„Мили Боже, што ћу и како ћу?
Коме ћу се привољети царству:
Да или ћу царству небескоме,
Да или ћу царству земаљскоме?
Ако ћу се привољети царству
привољети царству земаљскоме,
земаљско је за малена царство,
а небеско увек и довска”.

Као владар светог и племенитог кова, више је волео небеско царство, пао је са својим војводама и војском у боју и као света и достојна жртва принети су на Олтар Правде! Није ли и то била борба између хришћанства и ничезанства. Зар то није била борба истих начела, која се данас боре једно против другог? Турци су данас опет на историјској позорници удружени са народом који је дао Ничеа и који верује у Ничеа, као што Турци верују у свој Коран или у свој мач. Али наставимо:

— Турци су били једна велика сила, али ускоро се појавила из Азије једна друга страшнија сила од Турака. То је био Тамерлан, са својим монголским хордама.

Сада је син цара Лазара Стеван Високи похитао, раме уз раме са својим зетом Султаном Бајазитом, да се супротстави монголској крвавој поглави. Удео српске војске у великој битци код Ангоре оцењен је као врло храбар и значајан. Храбри Лазарев син, Деспот Стеван Високи, можда најплеменитија личност међу свим српским владарима, притиснут тешким приликама, морао је да се удружи са мањим злом, да би се борио против већег.

Када је српски народ без ичије помоћи, учинио све што је било у његовој моћи, да спасе слободу, или бар полуслободу балканског хришћанства; на теразијама судбине обрнула се равнотежа и претегла је супротна страна. Тако је сенка полумесеца прекрила све земље од Босфора до Дунава.

Тако је почело дуготрајно петовековно ропство у нашој историји, неизмерно по својој трагедији. Шта је значило ово ропство? Српска раја има да се разоружа и да служи својим наоружаним господарима. Она, не само да изува обућу, него мора да и својим рукама обува и везује својим господарима. Она мора да одузима хлеб својој рођеној деци, да би га давала псима својих господара. Они су били људска бића, али то никад нису смели рећи гласно. Они су се стално сећали своје славне прошлости, а опет морали да живе од дана до дана, попут прогоњених и рањених звери. Једном речју, морали су патити, да не би патила цела хришћанска Европа. Својим честим устанцима, хајдучким и комитским нападима и борбама против Турака, по друмовима, раскршћима и густим шумама, Србија је представљала тврди бедем храбрих љубитеља слободе. Турци су често због тога били приморавани да напуштају своје велике и смеле планове за освајање Европе, на првом месту централне Европе.

Побуна скромних против оholих

*„Нема ржаве зиме без ветра, ни ржава
јосица без Турчина“*

(Народна пословица)

„Први самоникли народни покрет против Турака био је српски устанак из 1804. и следећих година. Није потребно посебно наглашавати да је Србија, за разлику од својих суседа на Балкану, извојевала сама своју слободу и самосталност. Оно што она има, постигла је скоро без ичије помоћи“ (R. W. Seton Watson).

Ово се догодило почетком 19. века. Када је цео свет мислио да на Балкану влада моћ, тамо је свитала зора новог дана. Српски је народ последњи положио оружје под Турцима, а први га опет подигао против Турака. То није било оружје од челика, већ су то била срца од челика. Мали народ, храбра срца, са правдом на једној страни, против велике империје и неправде на другој страни!

Такав је био велики почетак, чији се крај збио на бојиштима Куманова, Битоља и Једрена и чије ће последње посвећење бити под Цариградом.

Погледајте, каква чудновата појава: данас Енглези, Французи и Руси приводе крају дело започето од сељака из Шумадије пре сто година — да се Турци истерају из Европе и да се ослободе поробљени хришћани! Генерали ових великих народа, који се сада боре под зидинама Константинова града, довршавају оно дело које су започели јунаци са Мишара и Љубића — Кара-Борбе Петровић и Милош Обреновић.

Зар то није једна велика и задивљујућа појава?

Зар није велика и чудновата појава, да један мали поробљени народ први прокрчи пут, и убрзо потом види како га и највећи народи следе на том путу поноса и славе?

Наша борба од пре сто година слична је зрну горушичином, које је посејано у своје време, а данас израсло у огромно дрво, чије гране досежу до Сибира и Јужне Африке. Гле, Сибир и Јужна Африка сада су савезници српских сељака!

Ми смо се борили против Византије — Византија нестала; потом против Тамерлана — и Тамерлан нестала са свом својом крвавом славом; а онда против Авара и Бугара — где су они данас? Па против Турака — они се губе и нестају попут сенке пророкова мача; и најзад смо заузети борбом против Аустрије — и судбина Аустрије данас је безнадежна.

Запамтите: кроз целу нашу историју, ми смо се борили против људи и народа, великих по сили, али и по неправди и зато осуђених на пропаст.

Тиме су наши ратови оправдани и наша историја достојанствена и светла. Овим је наше место у светској историји одређено. Ми никада нисмо били толико географска, колико историјска снага. Наша историја је увек била већа него наша географија. За неких четири стотине година, ми смо били нестали из географије, али никада из историје. Историја се често ствара под земљом. Прве странице историје хришћанства писане су испод земље у катакомбама. Историја милиона радних људи у рудницима, сакривена је подземном тамом. Кроз четири стотине година, наша српска историја, писана је крвљу, сузама и надама у таму ропства. Живели смо у Султановој држави, невидљиви за друге у свету, као ватра под пепелом. Странци су гледали — ако би уопште гледали — и примећивали пепео, али не и огањ запретен у њему.

Избио је устанак, устанак робова сложних срца; пепео је разгнут, огањ се распао и постао видљив. Ја не говорим само о Караборбевом устанку. Српски устанак је трајао сто година. Сада је на врхунцу, а истовремено и у свом завршном раздобљу. Циљ овог устанка је био смишљен, и од првог дана проглашен као ослобође-

ње од јарма тираније. Наш устанак је, попут вулкана, произвео неколико силовитих потреса за већи део човечанства.

Први пуцањ се огласио у Тополи (1804) и устанак је почео; друга пушка одјекнула је у Невесињу (1875), и устанак се наставио; трећи се пуцањ проломио на Куманову (1912) и устанак се приближио своме крају.

Наш устанак је проузроковао овај светски рат, највећи потрес у историји. И тако наш циљ, постаде данас и циљ, највећих народа на земљи.

Исцрпљено је мали циљ, за тако велики рат, могао би неко рећи. Ни у ком случају. Циљ народа Србије, једне мале тачке на земаљској кугли, јесте правда целог света. Зато се може рећи нашим Савезницима: Ви се не борите за српске интересе, већ за правду целог света. Начела, која су била у корену нашег српског устанка, која су врло често наилазила на горку иронију и презир света; сада су постала главна начела наших моћних Савезника.

Ми смо се за време прошлог столећа борили против Турака за слободу наше поробљене браће; а данас се француски народ бори за слободу своје браће у Алзасу и Лорену.

Ми смо се борили против Аустрије, за поштовање независности једног малог народа, онаквог какви смо ми били; Британци су објавили рат Немачкој, само зато што је Немачка тако презриво погазила белгијску независност.

Циљ нашег устанка, био је не само да себе ослободимо него и сву осталу нашу словенску браћу на Југу и шире. Русија је водила овај скупи и сурови рат, због братства и узајамности словенских племена.

Јасно је, да су начела, за која се данас боре Русија, Француска и Енглеска, истоветна начелима српског народа од Караборба и његових храбрих устаника до дана данашњег.

Ми смо се сто година очајнички борили против сурове и нечовечне идеологије коју Немачка данас поддржава: да мали народи немају права на живот и на слободу; против једне идеје, која је тако стара као до-трајала Византија, тако стара као Тамерлан и Турски Султанат, тако стара као аустријска девиза „завади па владај“, па чак и као најсуровији нагони људски.

Демократија и јунаштво у схватањима и животу

*„Не жали ме мривој, већ ме жали жи-
вој“*

(Српска пословица)

Сви мали народи треба да буду захвални Србима, који су пре свих других народа у 19. веку, устали у борбу за права малих народа. Не само да су се Срби дигли, него су такође, остали упорни у својој борби. Национализам је идеологија 19. века. Он је плод надахнућа највећих модерних политичара и свеопшти предмет бескрајних расправа, за последњег века европске историје. Али ова европска схватања национализма, појавила су се после њихове примене у животу Србије. Она су настала, за читаво једно покољење после српског устанка под Караборђем и тешке борбе Србије за своју независност, а тек потом побудио се национални дух и у Италији и Пруској. Док су пијемонти Италије и Немачке тек наслућивали и уобличавали ова схватања пијемонт Јужних Словена — Србија — остваривала их је у животу. Колико се данас разликује идеологија Србије од идеологије ратоборне Пруске, па чак и италијанске идеологије, лако је уочити и доказати.

У једном прогласу, у почетку Светског рата, српска влада је изјавила: Србија се бори за слободу све своје поробљене браће: Срба, Хрвата и Словенаца под

аустријским јармом. Супротност овим једноставним, и пуним идеализма речима, је изјава сињора Саландра Ласт Меј-а: „Италија је ушла у највећи рат, који је икада забележен у историји, само да брани своје старе државне тежње и своје животне интересе”.

Пишући о Србији, dr Dilon је рекао: „Као Феникс из пепела, тако се Србија уздигла из свог непостојања у постојање и одмах је постала пијемонт Јужног Словенства и главни чинилац у међународним односима.”

Срби, сиромашни браниоци европске цивилизације кроз многе векове, ти јунаци у траљама и опанцима, заслужили су дивљење целог света. Овако је говорио Maurice Barres, чувени француски писац.

„Срби су сјајно испунили своју дужност. Они су се борили у току једног столећа за слободу и независност. Србија сада заслужује да јој се помогне материјално и морално. И после овог рата њој се мора помоћи, да уједини све Србе са својом браћом Хрватима и Словенцима у једну исту државу са становништвом од четрнаест милиона”, тако је рекао M. Nerve, вођа француских пацифиста.

Прошлог месеца 13. марта, у Француској је свуда одржан „Српски дан”. Том приликом француски учитељи су објашњавали у школама својој омладини историју српског народа и приказивали је, по јунаштву као најславнију историју света.

Таквим речима дивљења, свет је писао и говорио о Србији у пролеће 1915. после сјајних српских победа над аустријском војском на Церу, Руднику, Ваљево, Коσμαју и на Дрини.

Али пре сто година, у 1815. години Господњој, није нико ништа знао, ништа писао ни говорио о Србији. Те године Србија још није ни постојала као држава. У пролеће те године, шака неписмених сељака молила се Богу у једној малој дрвеној сеоској цркви у селу Такову. Било је то баш на празник који је посвећен

славном христовом уласку у Јерусалим. После искрене и срдачне молитве, сељаци су се окупили у хладу једног великог хрasta покрај цркве, и с шапатам пуним страха и наде, одлучили су да дигну Други устанак против азијатских освајача. Заклели су се један другоме, да се боре до смрти против заједничког непријатеља. Мала дрвена црква, крај сеновитог хрasta и велико плаво пролетње небо, над сиромашним сељацима, бодрили су и помагали да истрају у својој одлуци.

Ја не могу да верујем, да би прича о Виљему Телу и његовим земљацима у Швајцарској могла бити ништа дирљивија, него прича српских устаника, тих скромних и побожних сељака Србије, који су започели највеће дело своје историје, могли гледати само у небо и само од њега тражити помоћ, јер суседне земље око њих, ближе и даље, биле су заузете од њихових непријатеља, или су настајене онима који су их презирали.

Велика борба за велике идеје

Србија не може прихватити мањи програм, а да не изда своје земљаке који гледају данас на њу као свога представника пред Европом, каже Сетон Ватсон.

Очевидно наше место у светској историји није означено ни великом трговином као што је америчка, ни снажном флотом као енглеска, нити великим градовима као Лондон, Њујорк, Париз и Москва, ни сјајним резултатима науке и књижевности, ни великим рудницама и творницама, нити због Лувра, ни због Виндзора. Него је обележено нечим што је скупоценије, јер стаје више жртава, више истрајности и више крви — обележено је борбом народа за своју слободу, борбом и успехом. Тај успех српског народа не сме се посматрати као неки материјални успех. То је заиста успех религиозног карактера, а због тога општи, све-човечански успех. То

је победа хришћанске идеје над анти-хришћанском и незнабожачком идејом. Незнабожачка идеја се изражава речима „Моћ је право”, хришћанска — „моћ у правди”. Незнабожачка идеја значи, да земља припада самојакима; хришћанска, да земља припада свим божјим створењима. Мали народи имају исто право на постојање на земља, као што имају они велики; слично као што незнатни лист траве има право да расте под сунцем близу великога хрста. Заиста, борба српског народа ставила је то питање на животни испит. Мали народи чине са великим народима један драгоцен и диван мозаик у историји света. Сваки народ има своје размере, свој простор и број, своју умну и моралну снагу. Боље речено сваки народ има и своју сопствену боју. Светска историја је истовремено и драма и слика у боји. Али она не би могла бити ни драма ни слика, ако би један народ покорио све друге и наметнуо им своју сопствену особеност. У том случају постојала би само једна боја, завладала би монотонија досаде, очајања и смрти.

Сада видимо где је наше место и каква је наша улога у светској историји. На нашој застави је исписано: „За крст часни и слободу златну”. Ове речи су данас исписане на заставама већине хришћанских земаља, Русије, Велике Британије и Француске. Наша борба се данас проширује у најудаљеније крајеве широм света. Како је диван сјај правде! Као светлост сунца, тако сија правда, и њен сјај се шири све више и више, путује све даље и даље од свога извора. Србија се данас лако види из Бостона, као и из Индије и Кине. Каква промена! Незнана Србија се родила само пре сто година. Она је младост, огањ и загонетка. Србија изгледа подједнако загонетно лепа и својим блиским пријатељима и најудаљенијим становницима земље. Она је запалила малу ватру пре једног века, и та се ватра разбуктала у светски рат. Она се прво дигла против турске тираније и девет десетина човечанства било је на страни Турака. Она је

успела. Опет се подигла против Аустро-Угарске, и велика света је била на страни Аустро-Угарске. Уствари сукоб између Србије и Аустро-Угарске трајао је више од педесет година. Србији је помагао Бог, а Аустро-Угарској свет. Али каква промена данас! Цивилизовани део света данас се бори против Аустро-Угарске, турског савезника, а божанска правда још једном је на страни Србије.

Увек верна самој себи

„Буди веран самом себи;
Нек то следи, као ноћи дан,
Тада нећеш бити ником неверан”

(Шекспир)

Како се то збило, упитаћете се, да је цео цивилизовани свет прихватио гледиште Србије? Зато, одговарамо ми, што је српско гледиште од почетка устанка било засновано на хришћанским основама. Данашњи свет је јасно подељен у два табора: анти-хришћански и хришћански. Три велика Цезара, (Истамбула, Беча и Берлина), са послушним, малим слугом Цезаром Бугарске — то је незнабожачки табор. А остали свет је хришћански табор. Српска правда и борба Србије за божанску правду, поделили су свет. То је последњи сукоб између хришћанства и многобоштва. То је одлучујућа битка између Христа и антихриста.

У свету је већ присутна једна промена мишљења о Србији. Русија потпуно напушта извештачену политику грофа Игњатијевског. Велика Британија жури, да поправи своје промашаје на Берлинском конгресу. Француска је најтоплије поздравила наше победе и изразила је дивљење и пријатељство према Србији. Грчка

и Румунија су у духу са нама. Бугарска нас поштује (мада нас мрзи), после свога пораза на Брегалници. Наша југословенска браћа, од румунске границе па до Трста и од Котора до Граца, гледају према небу и према нама, очекујући слободу и јединство са нама.

Шта је била српска прошлост? Борба за хришћанску идеју. Шта је српска садашњост, иста борба за исту хришћанску идеју. Разлика је у томе, што смо се ми сами борили у прошлости, а сада нашу борбу и нашу идеју помажу најмоћнији и најплеменитији заштитници ове наше планете. Ми смо сада нашли две тачке у нашој историји, а тиме и праву линију која их везује и која нас води према нашој народној будућности.

Ми смо отпочели сами своју борбу, борбу за најбољи циљ, то је прва тачка. Данас видимо у истој борби, као своје пријатеље најбоље народе у свету, то је друга тачка.

Каква треба да буде наша будућност? Пошто смо данас удружени са најбољим међу најбољима у борби, сутра треба да будемо са њима удружени у раду и миру — то је наша будућност. Мирно изграђивање културе и миран стваралачки рад. Ми ћемо показати и у миру сутрашњице наше народне и људске вредности, као што су оне биле показиване у рату.

Постоји јуначки мир као и јуначки рат. Један народ може да буде јуначан у миру као и у рату. Јер шта је, заиста, мир, ако не борба са природом, са стварима и елементима природе? Ми Срби, имамо разлога за оправдану наду, да ћемо се и у другој врсти борбе показати подједнако јуначни и успешни, као што смо били и у првој. Неки људи говоре о једној великој Србији. Србија никада није била тако велика, као што је сада, у свом страдању и свом јунаштву, у свом одушевљењу и својој живој вери у победу добра над злом. Мала Србија увек је била верна својој судбини, верна самој себи. Ова врлина Србије, најзад је призната и прихваћена од мно-

гих, пријатеља и непријатеља. Она је од почетка препознала свој крст и драговољно га са вером и надом и љубављу носила кроз своју историју — увек верна своме крсту, верна сама себи.

„Буди веран самом себи;
Нек то следи, као ноћи дан,
Тада нећеш бити ником неверан“

(Шекспир)

ПРАВОСЛАВЉЕ И СЛОВЕНИ

Свети Синод и Толстој

Предавање одржано за време часној посѣти 1916.

Када је Свети Синод у Русији искључио из Цркве грофа Толстоја, због проповедања учења која су супротна хришћанској вери; свет се, у мишљењима и наклоностима, поделио на два табора. Већина Толстојевих присталица била је са Запада, а присталице Светог Синода у Русији и на хришћанском Истоку. Међутим, света Русија, одбацила је Толстоја с много више туге и самилости, од одушевљења Западне Европе, која га је примила. То је изузетна људска трагедија, која се не понавља често у историји и коју је могла да разуме само Русија. Сукоб је био много дубљи и озбиљнији, него што је то површински, наоко изгледало. Основна суштина спора била је у питању: да ли хришћанство треба и даље да иде својим историјским путем у будућност, или да се врати на полазну тачку људске историје и почне све испочетка?

Травчица у пољу, постави питање својим зеленим суседима: „Зашто да растемо? Растући, све се више заплићемо, заклањемо светлост и повећавамо мрак. То је бесмислица и патња. Зато предлажем, вратимо се у семена из кога смо израсле овако велике и несрећне!”

Тако говораше травчица, а поље јој одговори: „Иако нам се можда чини, да растемо бесмислено са патњама, не можемо се вратити натраг, морамо расти и ићи својим путем, верујући да не грешимо”.

То је сликовито упоређење Толстоја и Светог Синода.

Круг или драма

Толстој је схватао живот као круг, са почетком било где и са крајем свуда. Свети Синод, представљајући словенско православље; схватао је живот као драму, са почетком и завршетком у простору и времену.

Толстој је мислио, да човечанство има снаге и треба да заустави точак историје и погрешни ток ствари и догађаја. Одбацили терет: културе, државе, цркве, војске, цивилизације, светске гордости и градске таштинске. Навући завесу на прошлост; вратити се пољима и шумама, орању и сијању, ослушкивати глас живота природе и живети у миру и љубави и са Природом и са Богом.

Гледајте Светог Синода било је, да је прошлост камен темељац садашњице и будућности, одвојивши се од прошлости, личили би на ишчупану биљку, осућену да увене и да се сасуши. Продужујући кретање досадашњим путем, ми настављамо светску драму и илемо јединим могућим путем. Почетак страдања у овој драми је у греху Адамову, а почетак спасења је у Господу Исусу Христу. Ми не можемо живети потпуно самостално и независно; без довођења нашег живота у везу са животом Адамовим и са животом Христовим. И сви други милиони људских бића, између ова два стуба — камена меваша — људске историје, између Адама и Христа, и између Христа и нас чине основу и услове наше среће или несреће у животу.

„Моје схватање је супротно вашој традицији“ — рекао је Толстој.

„Наша традиција је против твог схватања“, одговорио је Свети Синод.

Али, то није било све. Постојала је разлика у гледиштима по питању односа између среће и покајања.

Срећа и покајање

Толстој се много узнемирио и мучио због људских страдања и патњи. И сам је у животу видео, саосећао и описао неизмеран део људских страдања и патњи у разним случајевима и облицима. Проблем среће је био најозбиљнији и најомиљенији проблем којим се он бавио. Он је веровао да људи могу постићи срећу у овом животу, шта више, они су и створени да буду срећни. Он је одлучно и упорно одбацивао идеју покајања, као непојмљиву и супротну идеји Бога. Живот људски био је нормалан и срећан све дотле док су људи живели простим природним животом, без градова, установа и сложених друштвених правила и прописа. Живот људи може опет, по вољи Божијој, постати нормалан и срећан, само ако се вратимо природној и невиној простоти сељака.

Свети Синод није био против људске среће. Међутим, није са Толстојем делио убеђење и веру, да је срећа остварљива у овом свету; нити да је то циљ нашег живота на земљи. Шта се показало у самом почетку историје света, када су на земљи живела два брата земљорадника, Каин и Авељ; без икаквог терета културе и са свом Толстојевском једноставношћу живота; није ли забележено, да је Каин убио Авеља?

Живот је драма, чак трагична драма. Није неки замишљени скамењени и непроменљиви метафизички систем. Ни систем привидног кретања и промена, у неком вечном зачараном кругу. Постоје три различита

периода људског живота. Први период блаженства, невиности и боголикости пре греха. Други период је време греха и кајања. Трећи период, време искупљења и живота у савршенству, када настану „нова земља и ново небо“. Ми живимо у средњем периоду, у животу пуном борбе, грехова и кајања; према томе, у најтрагичнијем периоду. Живот у првом и трећем периоду, састоји се искључиво у духовној делатности размишљања и моралног одлучивања. Док се живот који ми преживљавамо, састоји и одвија у непрестаној борби између добра и зла, добрих дела и рђавих дела, врлина и мана, моралних падова и уздицања, једном речју — од трагичног хероизма.

Снови о реалности

Познато је да су Словени примили Хришћанство у време опадања моћи славне Византијске империје. За читавих девет стотина година Грци су били главни представници и тумачи хришћанства. Када су грчки мисионари дошли у словенску земљу да шире Христову науку, Словени су били многобошци. Њихово многобоштво личило је на тежак и магловит сан. Природа је стајала пред њима са својим ђудљивим и променљивим силама. Словени су веровали да су природне силе жива и моћна божанска бића која владају и природом и људима. Све ове силе, било да су пријатељски или непријатељски расположене према човеку, сличне су човеку, и ни једна од њих није равнодушна према животу људи и њиховим делима. Из овакве вере, наметао се и логичан закључак: људи су зависни и од добрих и од злих бића; те и једнима и другима морају приносити жртве. Добрима да би их приволели да буду још бољи, а злима да би их ублажили да буду мање зли. Дакле, било је потребно да се моле како добрим, тако и злим боговима. Најбоља молитва била је она, која је успостављала равнотежу

између добрих и злих духова; која није вређала ни једног од њих, већ доносила помирење са свима њима. Заиста, била је потребна вешта дипломатија мољења и умилостивљавања свих ових страшних, невидљивих представника природних сила, који су се наизглед борили око човека и због човека. Међутим, људи су исувише слаби, да би се одлучно ставили на страну једног или другог завађеног табора. Све што је лепо и корисно по људе, сматрано је поседом доброг духа или бога. Врховни бог Перун, главни због тога што је био најјачи, био је подједнак узрочник и добра и зла. Чудна је појава, да је главно божанство у свакој многобожачкој религији, замишљано тако да подједнако снажно чини и добро и зло. Такви су Зевс, Јупитер и Ватан. Не можете назвати Зевса, Јупитера, Ватана или Перуна добрим богом, већ само силним богом. Са појавом Хришћанства у свету, и његовим ширењем међу Словенима, наступило је време одлучности и јасности и ишчезло мутно доба збрке и нејасности. Словени су научили да не могу служити два господара, већ само једног. Не треба да се боре и служе за одржавање равнотеже између добра и зла, већ да одлучно стану на страну добра.

Стварност као сан

Византијски цареви су обећали Србима мир и земљу у својој империји на Балкану, ако се покрсте и приме хришћанску веру. И Срби се покрстише и примише хришћанску веру. Цареви Василије и Константин сложише се, да дају своју сестру за жену руском кнезу Владимиру, ако се покрсти и прими хришћанску веру. Кнез Владимир се крсти и прими хришћанску веру. Ово би се могло учинити, или погрешно схватити, као низак и себичан мотив за промену религије. Само ово, не беше цена и једини разлог, да се моћни кит Перунове же коњма за репове, одвуче и баши у воде Дњепра.

Главни мотив је био жива и упечатљива стварност основних хришћанских истина и начела. Хришћанска вера им се учинила привлачна и лепа попут неког пријатног и нестварног сна. („Ми смо били на небу“, изјавили су руски посланици враћајући се из Свете Софије). Словени су много волели сањарење и песничтво. Сада су се уверили да је хришћанска вера стварност, о којој су маштали и сањали. Као трезвени људи, Словени су просудили, да је стварност значајнија од снова. Уместо страшне море младалачких снова своје многобожачке вере; дошла им је весела поезија јеванђелске науке, која им је разјаснила прошлост и обасјала смислом стварност садашњости и будућности.

Остаће забележено као највеће чудо у историји човечанства: како је један сиромашан човек, који је проповедао у Палестини свега око две године; који је имао једва стотину следбеника на крају своје земаљске мисије; који је био разапет и умро срамном смрћу; чији је покрет личио на сасвим просту и безначајну појаву; који је с презиrom одбачен од оних који га нису знали, или у страху напуштен и од оних који су га знали — како је успешно овај сиромаш заменио најмоћније богове, које је људска машта икада измислила: Зевса на Олимпу, Јупитера на Капитолу, Ватана на Северу и најзад Перуна у Кијеву. Мислим да тајна лежи у стварности Његовог људског живота, тајни васкрсења и задивљујућем одушевљењу хиљада његових дошњих следбеника, који су мученички пострадали за њега и његово учење.

Међутим, Христос је дошао међу Словене у време када су Га примили и обожавали не човек по човек, већ народ за народом. Дошао је нашим прецима, не више као скромни проповедник, већ као силни Господ, под чијим су ногама већ лежали покорени Зевс, Јупитер и Ватан. Није им стигао из сиромашне вилејемске пећине, већ из највеличанственијег храма на земљи — Свете Софије из Цариграда. Дошао је са узвишеном тростру-

ком мисијом: да служи, да учи и да влада, једном речју, да буде „све у свему“. У римски свет је дошао као скромни слуга. Бојим се, да је у том свету заувек и остао само слуга. Међу Словене је дошао као Господ, и до дана данашњег, код њих је и остао као Господ.

Христос борац

Христовим доласком међу Словене, равнотежа између добра и зла била је изгубљена. На супрот Перуну, Христос је био бескомпромисан борац за добро. Он је показао само један, исључиво један пут, узану стазу која води у царство добра — царство Божије. Иако се у овом свету, врло често причини да је добро слабо и бескорисно; људи не смеју да се колебају већ треба увек радосно да се ставе на страну добра. Зли духови у човеку и око човека су врло моћни у овоме свету. И сам Господ Исус Христос, кушан је и нападан од злих духова. То је било у време Његовог земаљског живота, и припада прошлости. То је било у време, када је дошао да сруши стари и заснује нови свет. Да уништи навику многобожачких народа, да одржавају равнотежу између добрих и злих духова, да заустави служење „двају господара“. Почетак је био врло тежак и неизван. Он је био одбачен и оборен, али Он је устао и доказао се као победник. Као победник је дошао међу Словене да од њих створи нове легије својих присталица које ће узети крст Његов и поћи путем добра: обожавајући и служећи само једног Бога, Оца Његовог и Оца свих људи. Он је дошао да позове сваког појединца, говорећи им да се не плаше — као што је то савршено изражено у енглеској формули крштења — „људски се борити под Његовом заставом, против греха, света и ђавола и настојати да буде Христов верни војник и слуга до краја свога живота“.

Толстој се одушевио само Христовом беседом на гори, само Христовим учењем, или делом Христовог учења. Православна црква се одушевила личношћу Христовом. И то изузетном, драматичном личношћу — божанским херојем који страда за добро борећи се против свих злих сила света. Учење, или животна драма — то је Толстој, или Православаље! Црква је мислила, постоји нешто веће од Христових речи, то је сама личност Христова. Истина је да су Његове речи изузетне и није било човека који је говорио као Он, али Његова личност и Његов живот били су још изузетнији. Хиљаде мученика умрло је за Њега, не за Беседу на Гори. Његове речи су умукле Његовом смрћу и поново оживеле Његовим васкрсењем. Судбина Његових речи била је сасвим зависна од судбине Његове личности. Коначно, Његове речи су биле само сенка Његове личности, само непотпуни израз суштине Његовог бића и Његове мисије у свету. Његове речи су имале другостепени значај у одушевљавању потоњих хришћанских генерација. Лично Он је био основ људске драме; истинити Бог и човек; добро и мерило добра у светској историји. Он је неупоредиво виши и бољи од Зевса, Јупитера, Ватана или Перуна, јер је Он божанска реалност међу људима.

Скамењена црква

Тако је професор Харнак из Берлина назвао Источну Православну цркву. Знам, врло добро, његове разлоге за то. Упоредујући непроменљиву и за сва времена утврђену истину о Христу на Истоку, са хиљаде збрканих мишљења о Христу у протестантској Немачкој; он је био сасвим у праву, назвавши нашу Цркву овим чудним именом, разликујући је тако од своје цркве. Ја се радујем, што је измислио ово име и назвао је „скамењеном“. Чудим се, како охоли дух овог протестантског

научника, није измислио неко још необичније име за Источно Православље. Чудим се још више, како професор Харнак, као водећи представник немачког хришћанства, не примећује недостатке и погрешке своје цркве. Испустио је из вида, да је са својим истомишљеницима, створио велику празнину у немачком традиционалном хришћанству и да је та празнина попуњена сулудо милитаристичким ничеоизмом. И чудим се најзад, да ли је он сада свестан у 1914-тој години Господњој; пошто су он и други разоритељи Библије, Христа прогласили за болесног сањалицу и хришћанство обукли у просјачке рите; да је ничеанизам постао стварном религијом немачке расе.

Шта је истина о „скамењеној“ цркви? Ако израз „скамењена“ значи да је: цела, неразвијена, недељива, која увек живи истим духом јединства, онда је познати професор у праву. Ова скамењена Црква излазила је као победница у свим борбама и искушењима кроз која је временом пролазила. Хришћанска црква је увек на испиту и ја мислим да је она најхришћанскија када се налази у невољама и искушењима. Хришћанство је засновано на драми, а не на науци. Према томе, и његово ширење и развијање је драматично, а не научно. Послужимо се примером: Источно православље је стављено на вековни испит тешке борбе за опстанак са владајућим мухамеданством. Римокатоличанство је стављено на сличан испит у Шпанији. Протестантизам је стављен на испит пред немачку науку. Шта се десило? Ислам је побеђен и у Русији и на Балкану, не само физички, већ и морално и духовно. Епоха катакомби, крвавих Неронових и Диоклецијанових дана, поновила се на Балкану и у Русији, а још траје у Јерменији и Малој Азији. Пострадали мученици ових земаља: краљеви и властела, епископи и свештеници, тежаци и пастири, неће се постидети пред мученицима из Колосеума. Православно хришћанство је са мученичким хероизмом положило испит пред историјом. Оно је сачувало суштину своје

истине, дало надахнуће за подвиге и борбе и показало се крпко и снажно по ослобођењу својих поробљених земаља. Света Русија, рачуна и броји свој успон и величину од оног дана када се ослободила Ислама. Србија, Грчка и Бугарска, више су унапређене и изграђене у времену своје петогодишње слободе, него што су то урадили Турци у време своје петсто-годишње владавине.

Римокатолицизам у Шпанији прошао је врло слабо на свом испиту. Пре исламске инвазије и дуго времена после тога, хришћанско становништво се показало слабије од Арапа у раду, праведности и општем развиту. Као признање римокатоличанству, треба истаћи да је врло добро положило испит у борби против Ислама, у Хрватској и Мађарској. Немачки научно-катедарски протестантизам је пао на испиту. Уништен је као религија, постоји само као архивска наука. Престао је да постоји као оно што је хришћанство заиста требало да буде — учесник и вођа велике драме целог човечанства. Преобразио се у хладни и равнодушни научни систем за: читање, истраживање, разврставање, упоређивање и критиковање. Није више живо драматично биће, нема у њему Христа који служи, влада и страда. Врло мало је ичега херојског и божанског у њему.

Зашто онда опет не обожавати Ватана уместо Христа?

А Англиканство? Оно је имало најопасније непријатеље. То су били богатство, удобност и мир. Није било немира, потреса, борби и тешког страдања. Англиканска црква је успела да сачува своје верне и да спречи злоупотребе и обмане живота у таквим околностима. Овај успех ће се правилније схватити, ако се британска империја упореди са античком паганском империјом. Где је у овој империји један Лукул или Каракала? Не чувени луксуз и незајахљиви животињски нагон? Сурови и дивљи сукоби ситних интереса и сујета, са којима је социјални живот Рима био свакодневно прелављен?

Ипак, англиканско хришћанство, није ни тако драматично ни пуно противуречности као Дантеово католичанство; нити пак тако светло и лирски нежно као Православље Достојевског; већ више као мирно и складно Милтоново епско песништво.

Велика догма греха и страдања

Англиканска црква је уобличила ову догму скоро истим речима као и Православна црква. Ипак, она није ни приближно тако жива и присутна у свакодневном верском животу британског народа, као што је то код Словена. Пријатељи сједињења Англиканске и Православне цркве, никад не помињу ову разлику. Мислим, да је она, једино велика стварна разлика међу њима. Овоземаљски живот је за енглеске хришћане нормалан живот, са неколико недостатака. Када би се уклонили ови недостаци, живот би овде на земљи био сасвим нормалан и савршен. Супротно овом, Словенско Православље од самог почетка, веома снажно наглашава ненормалност људског живота на земљи. Живот се зачиње у греху и кроз грехове се наставља и продужује. Први човек се побунио, и у неку руку одвојио од боже воље. Први брат је убио свог млађег брата. Прво поколење, објавило је рат другом поколењу. Овај крвави посао људски, чији смо у највећем степену и ми данас сведоци, наставља се кроз много хиљада година. Развој људских врлина није тако видан, као развој људских грехова. За чудо, нико није написао књигу о развоју греха. Православна црква верује врло озбиљно у овај фатални развитак; она верује више него озбиљно, да „цео свет лежи у злу“.

Страдање је последица греха. Чак и праведни људи страдају, не због врлина, већ због греха. Ако праведници и немају личних грехова, ипак морају страдати због грехова других људи, без обзира да ли су близу или

су удаљени од њих у простору и времену. Јер, сви су људи, од првог до последњег, створени од истог, груде иловаче. Према томе, сви они, од првог до последњег, сачињавају јединствено тело и јединствен живот. Сваки је одговоран за смрт и сваки утиче на смрт. Ако један део овог тела грешни и болује, цело тело мора да страда. Ако је Адам погрешно, и ти и ја морамо страдати због тога. Ако је свети апостол Павле страдао, то је последица грехова других делова истог тела. И сам Господ Исус Христос, из Божанске љубави према људима, пострадао је и умро због Адамовог греха. Страдање и патње природе око нас, неупоредиво су мање од наших страдања и патњи. Ненормалност животињског, биљног и минералног света, ни изблиза није тако очигледна као ненормалност нашег људског живота. Божја створења, саздана у шести дан, и предодређена да буду најсавршенија међу свим створењима, унижена су грехом до ништавила, што се није догодило створењима насталим пре шестог дана.

Понављање

Ни у једној другој Цркви нема тако много понављања, ни у једној другој толико симбола, као што има у Православној цркви. Целокупна богослужења су непрестана понављања кроз стотине година. У Византији је утврђен и означен лик Христов, Његова месијанска мисија и Његово богослужење. Цео систем вере и богослужења, јасно уобличен и протумачен, Словени су примили од Византије. Прва жеља наших учитеља, била је да тај систем сачувамо непромењено у целини у свим временима. Желели су да што јасније утисну печат лика Христовог на ум и срца поколењима која су долазила. Ова опет, у току времена, да тај истоветни Христов лик, предају у наслеђе млађима. Али, ми живимо у свету зла. Христос је предводник борбе против зла. Љу-

ди су живели хиљадама година, колебајући се између добра и зла, истовремено обожавајући и једно и друго. Сада је дошао крај колебању, и требало је одлучно стати на страну добра. Они су били одгојени и навикнути да сами проценују и мере ствари, како се њима чини и како им одговара. Сада им је било потребно, да се сваког дана и сваког часа, са молитвама и питањима обраћају Христу и да сваког дана исповеде и потврде да су Христови. Они морају да понављају опет и опет, молитвама, песмама, знаковима и симболима ово ново учење; док не постане нови обичај, док не уђе у крв и дух, док не настане нови човек и нова земља. Они треба да се потсете у свако време и на сваком месту да су војници Христови, а не Перунови. Цркве, олтари, капеле, светитељске мошти, иконе, литије, звона, свеће, манастири, свештеници, путујући проповедници, свакодневни празници и постови — све је понављање и утврђивање једне исте идеје: Христос је једини господар живота, ми смо следбеници и војници Његови.

Христос мора бити исповедан свуда, и у дому и ван дома. Многи Енглези су приметили да се Библија ретко чита по домовима Руса и Срба. То је истина. Овај народ чита више Библију у симболима, знаковима, иконама, песмама и молитвама, него у књизи. Наша религија није књишка религија, ни научена религија. Она је драматична тајна. Библија садржи речи, али у овој драматичној тајни постоји нешто и дубље и више од речи. Стога је словенско хришћанство, у извесном смислу, шире од Библије. Када један руски мужик гледа у икону, он осећа и види оваплоћену Библију у животној драми тога светитеља. Све што је записано и објављено у Библији — о тајни греха и покајања, тајни херојског трпљења и мучеништва, тајни свакодневног Христовог присуства међу нама, у освећеном хлебу и вину, у светој води, светој речи, светом делу, у свакој освећеној твари или виду из царства материје или духовног света — све је записано и понављано у нашем свакодневном живо-

ту. Ономе, кога ми називамо нашим Словенским Православљем. Ми узимамо мистичну суштину Библије и не маримо много за детаље и појединости. Ми не схватамо хришћанску религију ни као строги систем правних норми као римокатолици, ни као научни систем као протестанти, нити тако разложно и практично као Англиканти; већ је више схватамо као живу и драматичну историју човечанства и његове судбине.

Словенско Православље није само себи довољно

Ми смо потпуно свесни да наша религија није само Христово дело. Свака кап крви хришћанских мученика јесте један камен у том делу. Сваки страдалник са непоколебљивом хришћанском надом и сваки човек који умире са оптимистичким хришћанским веровањем, јесте сарадник Христов и градитељ наше цркве. Црква ни у ком случају није само Христово дело, она је заједничко дело многих и многих милиона оних, који су име Христа одлучно узели учећи у овој тајанственој три земаљског живота. То је било оно што је Христос желео и претеказивао. Због тога је Он и опрао ноге својим ученицима.

Толстојево дело, је дело једног човека. Словенско Православље је дело многих поколења. Православље су у првих осам векова, први објавили и утврдили Јевреји и Грци, који су поверовали у Христа. Кроз даљих хиљаду година Православље се обогатило словенском Библијом, то јест словенским религиозним искуством. Обогаћило се словенским потресима и борбама за Христа. То је велики добитак, истински велика Библија, величанствена драма, сасвим нова, свежа и оригинална, иако у старој форми речима и знаковима. Па ипак словенско хришћанство није само себи довољно. Оно би, по људској логици и снази било само себи довољно, да му по промислу Божјем нису с времена на време слатке казне

и опомене. Толстој је за Православље био казна. Он је био као олуја која иза себе оставља пустош, али у исто време прочисти загађени ваздух. Он ниуком случају није био демон, већ човек позван од Бога да помогне нашу цркву. И он јој је заиста и помогао врло много. Као што су јој раније помогли многи критичари хришћанства у најранијим и у доцнијим временима. Објективно и добронамерно критикујући хришћански паганизам испољен у таштини и горлости црквене јерархије, у празноверјима, предрасудама и нетрпељивостима.

Које су садашње потребе словенског православља? Његове потребе су велике, његова жељ је неугасива. Оно не треба много ни Толстојеве мудрости, нити оно што му пружа Харнак, нити му требају неке строжије ни одређеније правне дефиниције нити пак нека „слатка мудрост“, као што се Матеј Арнолд изразио о новој теологији и новом богослужењу. Оно потребује више хришћанских драма сливених у једну; треба више Христа на земљи; више одушевљења за Њега и да се Он не дели између Голготе и Олимпа. Оно чеже за уједињењем са свим осталим црквама у једно Христово тело и дух, да би се сакупила сва парчад разбијеног огледала, саставила и да би Христос могао да се у њему сав види. Оно је жељно више stigmata, више стрпљења, више греха. Да, оно је жељно више греха. Ја додајем, — и више врлине. Оно жељно да поседује све грехе и све врлине света, упознате и опробане као највеће зло и добро, жељно је заједничког општења и више добра међу људима; жељно је да вас све ослови браћом. Оно је жељно да довикне из свег гласа свакоме човеку под сунцем: „Драго дете, дај ми само твој грех (јер ти не треба), а ја ћу ти дати врлину, јер ћу се ја, можда, стидети твојих греха, а ти ћеш се, свакако поносити мојом врлином.“

Вековима је словенско православље изгледало западном свету као окамењена шарена љуштура без велике наде на опстанак. Спољни свет је гледао на овај

тврди и неизменљиви шарени оклоп, некад са љубављу, некад са згражавањем — али увек са великом радозналешћу и скоро увек са сумњом да у њему има уопште живота. Ја ћу настојати да вам докажем да је било и још увек има животне снаге у словенском православљу, много више способности за усавршавање, за трпљење, и са много више жеља и импулса за живот, него што се чини да има.

ДУХОВНИ ПРЕПОРОД ЕВРОПЕ

Предавање Преосвећеној епископа жичкој Николаја, доктора теологије одржано на Краљевском колеџу у Лондону пред његовим председником и другим члановима Лондонској универзитету, 9. јануара 1920.

Представљајући епископа жичкој Николаја, подканцелар (др. С. Р. Велс) је рекао: — Ваџна империјална височанства, моји лордови, даме и лордови, часи ми је као подканцелару, да у једном од најчувенијих колеџа нашег Универзитета, поздравим Његово преосвећеноство епископа жичкој Николаја Велимировића. То је моја дужност која ми јурга изузетно задовољство. Епископ Николај Велимировић, у суштини припада изузетним људима, које би Лондонски универзитет желео да учествује. Да његовој обичај да се додељују почасна звања, и када би он био вољан да прими почасну титулу, не сумнам, да би он већ одавно био убројан међу докторе нашег Универзитета. То, међутим, није наш обичај. Једино Његово височанство краљ и Њено височанство краљица имају почасне научне титуле Лондонској Универзитету.

Ми уважавамо и поштујемо епископа Николаја Велимировића, не само као изузетној ученој и умној мислиоца и познатој родољуба; већ и због његовог циља он своје духовне погледе и примером оживишорава.

Ценећи и поштујући вечите и суштинске духовне вредности, он се као мислилац преобразио у духовној вођу и инспиратора који одређује значајне покрете у интелектуалном свету. Сав његов патриотизам, надахнут је највишим идеалима хришћанске хуманости, љубављу за слободом, духом служења и самопожртвовања. Ове су врлине одувек биле поштоване код енглеског народа и заувек задобиле дивљење просвећених народа света.

Пре рата, епископ Николај је имао изузетно уљедан академски положај професора теологије на Бојословском факултету у Београду. Име овој ученој мислиоца и духовној вође било је добро познато широком кругу учених људи на Балкану и изван Србије. Одирао је видну улогу у припреми и остварењу економској и културној савеза између Енглеске и Србије и Словенских народа. Овај савез много обећава и на духовном и на материјалном унапређењу данашњег света. Савез који се руководи највишим начелима човечности, доноси велику моралну добит и покazuje се као утех и наквада у тежким последицама рата. Смем ли наласити да је наш Универзитет, нарочито овај колеџ са својом школом Словенских језика, одиграо извесну улогу у стварању таквог савеза и имао част да даде свој удео у овом подухвату.

Када се мали српски народ у одбрани своје слободе, супротивио снази моћне Хабсбуршке империје; Николај Велимировић је оштрицао на дужности војног свештеника у редове храбрих бранила своје Отаџбине. Он је бодрио и соколио српске војнике и народ, да остане верни својој историјској судбини страдања и патњи, верована и надана. Будно је усвојена на херојска поколења прошлости, која су у тежким и дугом времену 500 година ратова, сачувала свој национални дух, чезнула за слободом и била за њу. То је добро познати херојски дух српског патриотизма — драгољубној умирања за слободу. Срби су вековима умирали, да би други народи могли живети. Овај херојски дух оштрица српског народа, много је допринео и уштрицао за

сјасење и судбину Европе Сјога је историја српског народа — исписана крвавим и злачним словима — остала записана не само код Срба, него и у аналима Енглеске и целој човечаности.

Када је најзад отпор ње мале и храбре армије сломен, хорде Аустријанаца и Буџара пребиле су Србију љачкајући, разарајући и убијајући на све стране. Загретила је опасност њојшћу уништења Србије и српског народа. Оне Србије, чији је васкрс из смрти и њаме ѡурској ројсѡва, отпочео само један век раније. Остатак српске војске ѡчао је на легендарни и очојнички марш сѡрадања и смрти преко бесѡућа албанских ѡлана. Николај Велимировић је у ње дане био један од многих који су њих дана ѡуовали и очајавали, али никада нису губили веру, дуца и срце Србије је и раније умрала и васкрсавала. Веровали су да ње ѡново васкрнути и живети!

Мени је добро ѡзнати ѡдашњи дух код Срба. Енглеске болничарке цоловане у мојим сојственим оделенима Морнарске болнице и енглески доктори који су били моји ѡци, били су са српском војском ѡриликом ѡвлачења и сѡрадања. Они су ме својим одушевљењем надахнули духом дивљења према српском народу. Појом је дошло време енглеске ѡмоћи и сѡрања око преживења остатака српске војске на Крфу. Ову је војску пребрало лечиши и њеоваши, одморити и нахранити, како би ѡвраћали изгубљену снагу. Најзад је дошао дан незадрживог и ѡбедоносног напредовања од Солуна према Србију.

Приликом ѡсѡујања српске војске из ѡтаѡбине, ѡиској Николај је желео да ѡстане са својим народом и да дели судбину свога народа. Међутим, виши циљеви и народни ѡјтереси, захтевали су нове ѡјоре и нове дужности. Дошао је у Америку и Енглеску да ѡражи

материјалну ѡмоћ и моралну ѡдршку своје намученом народу. Он је четири године усменом и писменом речју ѡјашњавао и ѡриказивао Србију Енглеској. Што ми сада, у извесној мери, знамо историју и разумемо дуцу Србије, ѡ је заслуга њевог рада и њеове даровитости. Ујознали смо Србију од Косова до данашњих дана, времена ѡне царске славе и ѡноса — времена мира и радости и времена сѡрадања и суза.

Посѡјала је и друга, можда мање ѡзнати дужности коју је ѡваљао у овој земљи. До краја 1914. године већина српских младића је изинула или је била од Аустријанаца заробљена. Хиљаде их је ѡмрло у ѡробоју кроз бесѡућа Албаније 1915. године. Не би било ни мало чудно, да једна земља у данима ѡцѡпенародног слома, зајосѡави бригу око образовања своје омладине. Међутим, српска влада је у овим данима веровала, да на овим младићима лежи будућност српског народа. Пало је у дужности Николају Велимировићу да води надзор око васѡишања и образовања ове младе српске ѡтелиѡенције — будућих духовних вођа српског народа. Помоћу Српског ѡѡјорног фонда кенѡерберѡјској архѡеѡској, лорда Салиѡебурна, др. Хелдама (бившег рекѡора овог колеѡа) мр. Фајес и других Енглеза, ѡ их је сместио ѡо добрим цололама и универзитѡетима Енглеске. Тако је сѡворена могућност да се ѡѡсобљавају и сѡремају за свој будући рад, и сѡварају јаче и ѡрисније везе између два народа, кроз заједнички академски животи са енглеском омладином. Неки од ових сѡуденатића, изузетно образовани и сѡсобни, враћили су се у Србију и усѡцно раде на ѡрепороду и ѡнови свога народа, а други ѡе им се ускоро ѡидружѡити. Сарадња и ѡријатељсѡтво међу сѡуденатићима ѡеће бити ѡвим завршена. Доѡговорили смо се и ѡснвали један Одбор у Енглеској који ѡе се сѡврати и водити бригу око издржавања и цоловања извесног броја српских сѡуденатића ѡеологије на енглеским универзитѡетима. Школовање се ѡо најбољим мѡѡодама енглеске науке и мисли и нико се ѡе ѡе мѡшати у ѡхова верска ѡсећања

и убеђања. Надамо се да ћемо у скорој будућности видети неке од њих студентима и овде на Кинис Колеџу. У Лондону већ има студентата са Балкана и сесијинске православне цркве. Овде су присутни и њихове екселенције уважени министри др Генаријус (научник), која ми сматрамо само мање Енглесом него Грком, М. К. Какламанос заједно са ирејстиваницима Његовој Величанствија Краља Пејтра. Наставимо да односи и везе између наших балканских савезника и нас буду искрене и плодне, од користи и нама и нама. Ови односи треба да имају велики утицај и дају свој допринос опшћечовечанском напретку и развоју.

Сада, да видимо, шта се десило са српским народом по завршетку овог рата? Учинио је много више него што је ирејстиво итечке иштине, искушења и иштине. Сирадао је и умирао, а сада ошћеваскрсава! Водио је итечку и добио праведну битку, одржао веру, сачувао своју душу.

Не само да је ослободио своју земљу, већ је ослободио и своје савременике, Словенце и Хрватице и ујединио их у слободну државу Јужних Словена. Пред овим народом и пред историјском Грчком стоји велика будућност, али и велика одговорност за развој Блиској Источној у будућности. Верујемо да ће епископ Николај Велимировић, заједно са студентима о којима се спомена у овоме иштаји велику улогу, нарочито у оживошћивању највиших духовних идеала човечанства. Знамо да је епископ Николај Велимировић изузетан иштамач Православља и историје своја српског народа. Знамо да је оригиналан мислилац, који иштитиче инспирацију и активношћу. Међутим он поседује и нешто изузетно, лично и оригинално. Поседује редак дар иштитиче ирмене идеала у животи. Стоја сам сигуран да његово иоследовне предавање: О духовном препороду Европе неће иштесероваићи и иштити само нас, који имамо ирвилеију да ја слушамо, већ ће иривући иштешћу иррејкјуа слушалаца у иштнем свету.

Циљ овог предавања је, да пред ваше племенито разматрање изнесем најбиталнија питања и потребе данашњег европског континента. Молим вас, имајте у виду, да сви утицаји, посматрања и закључци долазе од неког ко Европу посматра изнутра, јер и сами ви Британци скоро сте странци у њој. Запањујућа је чињеница за сваког ко дубље размишља о Европи и њеној цивилизацији, када дође до сазнања да две велике државе Русија и Британија, само делимично припадају Европи. Ако Велику Британију упоредимо са стооким Аргусом, можемо рећи да само десет њених очију гледају на Европу, а да је осталих деведесет очију заузето посматрањем других делова земаљске кугле. С друге стране Русија, попут бога Јануса са два лица, једним је окренута Азији другим Европи, али ипак стварајући сопствену цивилизацију. То је разлог, због кога се у великој мери и једни и други сматрају странцима; мада у неким питањима и једни и други, чините целину са европским континентом.

Моја теза је једноставна и јасна. Ја тврдим: Европа није више центар и средиште светске цивилизације — која је изграђивана на темељима хришћанске вере преко 19 стотина година. Европа је у 18. веку престала да буде центар најнапредније светске цивилизације. Она сада посрће и тетурала по самој ивици провалије сопствене пропасти, похлепно се хватајући час за ове, час за оне променљиве вредности. Европа је помрачила извор светлости, изгубила прави пут и постала несигуран водич човечанства у будућност. Европа се мора повратити своје извору светлости и налахнућа из којих су вековима проистицала највиша достигнућа њене цивилизације. У супротном, по законима историјског збивања, она се креће путем пропасти и гашења сопствене цивилизације.

Осврнимо се сада на историју човечанства, да се упознамо са законима постанка и основама на којима су почивале друге светске цивилизације. С правом се гово-

ри и верује, да су сами богови творци појединих цивилизација. Легенда о Прометеју — који од богова украде огањ — поучавајући људе како да помоћу њега унапред цивилизацију, митски је сликовито и симболично истинита. Она симболише и представља апсолутну неопходност божанског огња и религијског надахнућа сваком облику цивилизације. Много је исправније говорити о цивилизацијама различитих религија, него о цивилизацијама различитих народа и племена. Вера у Озириса створила је цивилизацију Египта. Иста би религија произвела такву, ако не исту, онда сигурно једну сличну цивилизацију у Риму или у Лондону. Религија Митре створила је одговарајућу цивилизацију. Зевсова религија је творевина грчке а доцније и римске цивилизације. Браманска религија је творац индијске, а будистичка религија, будистичке цивилизације у неколико земаља. Исламска религија је творац исламске цивилизације у Арабији, Турској, Шпанији и другим земљама. Вера у Христа је творац хришћанске цивилизације у Европи, Америци и неким другим земљама. Религије су творци цивилизација, а не народи; богови, а не људи.

Народи, племена и људи само су инструменти божанског огња, који су оспособљени да се користе и рукују њиме.

Који су највеличанственији остаци потпуно исчезлих старих, некада чувених светских цивилизација? То су људски радови и творевине посвећене њиховим боговима. Највеличанственије грађевине Египта, Мале Азије, Мексика, Крита, Грчке и Рима: пирамиде, храмови и кипови, посвећени су божанствима ових народа. Није ли најлепше сликарство, узвишено песништво, законодавство, филозофија и наука — драгоцене наследство исчезлих цивилизација — које је инспирисало њихове творце, било посвећено њиховим боговима?! Њихови богови, који су им били вође и сапутници у животу, и данас су живи споменици над пепелом њиховог угашеног живота. Највећа дела која су људски умови, срца и

руке могли створити, очигледно су настајала под религијозном инспирацијом. Ако и занемаримо резултате и достигнућа изгубљених религија и размотримо савремене цивилизације нехришћанских земаља — Индије, Кине и Јапана — сретћемо се са истом појавом, да су религије стварни извори и темељи и њихових цивилизација. То је историјска стварност, супротна противницима религије, који је популарно називају филозофијом простог народа. Та „проста филозофија, простог народа“ створила је, без икакве сумње, највеличанственија дела на нашој планети. Религија није популарна филозофија слична схватању противника религија, већ оваплоћена животна мудрост читавих народа и раса. Научна филозофија је заступљена у мишљењу и животу појединих личности или ужих група људи, али никада није била нити ће бити, сигурна основа нових цивилизација. Најмањи пророк или оснивач неке религије у Азији, пресудније је утицао на стварање и развој одребене цивилизације помоћу Бога; него ли умни Кант или Хегел, својом рационалном филозофијом одвојеном од Бога. Можемо ли замислити иједну цивилизацију потпуно прожету духом Дарвина или Спенсера, или Хартмана и Берксона. То је немогуће. Зашто? Једноставно зато, што филозофи рационалисти, својом мудрошћу потстичу само моћ нашег мишљења и расуђивања. А моћ нашега мишљења несигуран је темељ огромном здању цивилизације. Пророк, објављујући вољу Божју, покрече све наше духовне моћи: разума, срца и воље. Ми можемо напунити резервоар бензином, али мотор се неће покренути без варнице. Чим се укрене искра, мотор почиње да ради. Слично томе, ми можемо разум напунити многим знањима света, па да упркос овом знању, опет остане непокретан. Ми морамо напунити и срце наше, тако да заједно са разумом реагује истовремено на притисак, да се истовремено пале, активирају и раде. Када се заједно запале, воља ће покренути све наше снаге на стварање великих дела. То је само слика једног правог

тока и процеса religioznog nadaхнућа. Кад Бог говори, Он се увек обраћа човеку као целини, а не појединим његовим деловима. Он прво испуњава мозак и срце, а потом их пали. Божји језик, увек је пламени језик. Из тога разлога и сам Бог се назива именом Реч. Људски језици само су гласови различитих слова који кратковремено одјекују у простору и времену. Божја реч хиљадама година одјекује свим просторима, рушећи зидове и преграде између народа и раса чврсто везујући и уобличавајући цивилизацију стотинама милиона људских бића из поколења на поколења. Ако је прошлост човечанства у стању да нас несумњиво било чему поучи, она нас пре свега поучава, да је од свих људских способности једино дар религиозности неуништив. Све религије, па и најпримитивније, носиле су кључна решења и стваралачку снагу цивилизације. Најзад, када се неки народ одвоји од своје религије бива поражен и изгуби се, ипак иза себе оставља своје религиозне споменике. Када нека цивилизација достигне свој врхунац, ми уочавамо да су њена наука, филозофија и уметност увек надахнути религијом и посвећени религији. Узмимо за пример Соломонов храм у Јерусалиму. Све најбоље и најлепше што су умови, срца и руке — читавог једног народа могли смислити и саградити, сажето је у овој велелепној грађевини — храму и дому божјем. Ако разгледате Акрополис, уочићете исту појаву; под условом да га не посматрате под Ренановим предрасудама, као уметност стварану ради саме уметности. Не, никако тако! Као и у случају јеврејског храма, уочићемо исту појаву да су најбољи грчки мудраци, научници и уметници свесрдно служили религији свога народа.

Са овим искуством и сазнањима из прошлости човечанства, вратимо се хришћанству и Европи — пространом пољу хришћанске цивилизације.

Какво је било само хришћанство у почетку? У почетку оно је било лично сами Господ Исус Христос. Ко је био Исус Христос? Он је био остварење и испу-

њење закона и пророка. Шта то значи? Значи да је старозаветни божански закон, дат Јеврејима преко Мојсија и пророка био припрема за долазак Христов, поравнање пута Господњег и пророчтво Његовог доласка. Али то није све. Христос је дошао као испуњење и свих Божијих закона и обећања датих многим народима преко разних пророка. Тако је Он ујединио и испунио свети закон свих религија и цивилизација од почетка историје света. Као што је био испуњење Божјег закона у Јудејству, тако је био испуњење божанског закона Хиндуизма, Будизма, Таоизма, Персаизма, Друидизма, религије Египта и Грчке. Једном речју, свега што је било божанствено у свим религијама, од најнижих до најузвишенијих. Оних у које су народи веровали и у детињско доба и у зрело доба своје историје. У суштини, пре Христа, и није ништа правилно и истинито ни обожавано на земљи. Само раније Он није обожаван као јединствено и целовито божанско биће, него само по појединим својствима и особинама. Када су људи обожавали Моћ (неког божанства), обожавали су Христа, јер је Христос највећа моћ. Када су обожавали светлост, обожавали су Христа, јер где Христос је о себи говорио као о светлости света. Када су брамени учили о потреби сједињења човека са Богом, претсказивали су уствари, јединство божанско и човечанско природе у личности Господа Исуса Христа. Када је Буда проповедао благод и самилост, употребљавао је сличне методе Христовог учења. Када је Лао Це учио, да људи по својој природи не могу створити ништа, јер је све створио Тао, готово је буквално наводио речи Христове: „нисам дошао да вршим своју вољу, већ вољу Оца мога небеснога који ме је послао“. Када је Заратустра говорио о Ормузду и Ариману и истицао оштру разлику између добра и зла, био је сличан Христу који истиче разлику између Бога и мамона. Када су народи у детињском добу своје историје, веровали у своје богове као чудотворце, припремали су уствари пут за Христа

— највећег чудотворца. Када ислам, који бих ја назвао једном пророчком предхришћанском религијом (не историјски већ суштински), верује у васкрсење тела, последњи суд и у Исуса сина Маријиног као судију света; не видим разлога зашто га не бисмо могли сматрати као пророчанство Христа, макар као пророчанство — Post kventum.

Свестан сам двеју примедби које ми можете поставити: зашто мешати Христа са идолопоклонством и сводити хришћанство на једно такво духовно сиромаштво?

Мој одговор на прву примедбу је: ја не мешам Христа са идолопоклонством — Боже сачувај! Ја не говорим о злоупотреби, маанама и недостацима разних религија, већ о истинској божанској светлости у њима. Ми и међу хришћанима можемо наћи много злоупотреба и недостатака. Све ове религије имале су посебне задатке и учења, да би са свога становишта наговестили и осветлиле бар по једну карактеристику хришћанства. И тиме што су заступале уска појединачна схватања, падале су у заблуде, а заблуде се увек завршавају идолопоклонством. Потом, далеко сам и од помисли, да оспоравам богочовечанско савршенство личности Христове и да састављањем нових учења из разних религија стваравам неки нови символ вере. Боже сачувај — никако! Христос је вечна Премудрост Божја. Од почетка света, Премудрост је Божја појединим зрацима своје светлости, обасјавала многе народе, када се навршило време, Премудрост се Божја оваплотила у Богочовечанску личност Христову и појавила међу људима на земљи. Сада не као део сунчане светлости, него као само Сунце — извор свеколике светлости. Христос је дошао кроз оваплоћење, а не кроз поновно отеловљење. Он никада раније као личност није ходао по овој планети, али ју је грејао својим зрацима и одржавао својом премудрошћу. Он је прорицао широм целог света и његови пророци као Његови гласници припремали су му пут по свим крајевима света. Земља је била испуњена легендама,

символима, пророштвима и ишчекивањима Његовог доласка. Очекиван је да се појави као пророк, свештеник и цар. Али, ово није било исписано само на страницама Светог писма Старог завета, већ је разним знацима било исписано широм целе наше планете. Пророци су управљали Израилским народом хиљадама година. Свети владари — називани синовима неба — владали су Кином хиљадама година.

Овде су заступљене све четири људске расе: Семити у Палестини, црнци у Африци, Аријевци у Индији и Монголи у Кини. Свака означавајући посебан символ и на свој начин наговештавајући пророчанства о Христу. Тако су потомци три Нојева сина, сваки на свој начин посведочили Христа. Зато је речено: својима добох. Он је творац овог света и појављује се као наследник престола и властодржац света. Његови саплеменици га нису препознали, јер су слабо знали или погрешно тумачили пророштва која су говорила о Њему. У разним крајевима света, различито су га препознавали и на различите начине поштовали.

У неким деловима света веровали су и обожавали га као светлост, а у другим као моћ. У неким као чудотворца и мађионичара, у другим као испосника и пророка. У неким као законодавца, у другим као неупоредиво благог учитеља. У многима као творца и сведржитеља света.

Ако неком човеку из дивљег и примитивног племена посебно покажемо делове авиона, он се неће много изненадити и рећи ће да зна шта је дрво, гвожђе, лим и пара; али ће бити изненађен и запрепашћен када види авион како лети у ваздуху, рећи ће да никада раније није видео такве направе. У сваком случају, ово је само неприкладно упоређење. Јер Христос ни у ком случају, није нека вештачка творевина створена спајањем различитих особина, већ потпуна и савршена богочовечанска личност. Његове су поједине особине и својства и раније поштоване и обожаване, али не као потпуно саврше-

не и целовите личности. Свако, ко је у стању да распознаје истинске божанске елементе у раду и учењу свих светских религија; пронаћи ће их у Христовом учењу, животу и раду. Сви су они делимично напоменути и додирнути у Светом писму, сваки од њих без иједног изузетка. У њима се могу препознати и Мојсије и Кршана, Заратустра и Буда, Орфеј као и Лао Це.

То ме наводи на закључак, да је упознавање и проучавање религија, слично кретању по некоме зачараном кругу. Не можемо јасно схватити ни једну религију на земљи без личности Господа Исуса Христа с једне стране; с друге стране, не можемо у потпуности схватити ни Христову личност, без разумевања свих религија света. Као што не можемо разумети ни људско биће као јединствен организам, ако не познајемо посебне делове његовог бића. Нити можемо разумети посебне делове људског бића, ако га не схватамо као целину.

Говорим о врло тајанственим појавама, али истовремено и стварним чињеницама. У целој историји човечанства постојала је само једна религија — Христова религија. Историјски посматрано та се религија дели на два периода. Први период пророчког претсказивања Христовог оваплоћења и други период — испуњења и оваплоћења тих пророштава. Трећи период је појава Цркве Христове. То је процес измирења и уједињења свих народа и раса, живих и мртвих, кроз Христову Цркву — Његово мистично тело.

Баш ова религија, необична међу другим религијама и која обухвата све остале религије, првобитно је била намењена да послужи као камен темељац европској цивилизацији. Потом једне универзалне свечовчанске цивилизације, пошто је и сама била свечовчанска религија.

Зашто се хришћанска религија, углавном, проповедала и ширила према Западу, а не према Истоку? Зато што је пут који је водио према Западу био најтежи и најужји. На томе путу постојале су огромне препреке и

сметње ширењу науке Христове. Прва препрека је Јеврејски народ, дубоко укоренjen на тлу своје земље, са својим религиозним и националним фанатизмом. Друга препрека била је Римска империја. Трећа су била варвари из француско-немачких шума, руских равница и Британских острва. Постепено, препреке су савладаване и уклањане једна по једна, док на крају нису нестале. Прва препрека — Јеврејски народ — протеран је од Римљана и расејан по свету. Другу препреку — римску империју — освојили су и разорили варвари Европе. Трећа препрека — европски варваризам — уклоњен је после дугог и напорног труда око васпитавања и припитомљавања ових народа од стране хришћанске цркве. Прошао је скоро читав век, док није уклоњена прва препрека. Требао је скоро пет векова, да се уклони друга препрека. Прошло је скоро десет векова док се уклонила и трећа препрека.

Потом је хришћанска религија створила нову европску цивилизацију, јединствену у целокупној светској историји. Док је она била у средишту људског живота, инспирисала је дела од непроцењиве и непролазне вредности остварена у Европи. Дела у области грађевинарства, сликарства, вајарства, песништва, друштвених и социјалних уређења и установа. Претпоставимо да европски народи изумру и да Европа буде напуштена и пушта за неких хиљаду година. Шта би неки страни путник, на згаришту и пепелу ове пустиње, затекао и видео од онога што ми данас називамо монументалним делима своје цивилизације? Затеокао би и видео само остатке оних дела, која су створена и надахнута религиозним духом. Исто оно што и ми данас видимо у Египту, на Криту или у Мексику. Затеокао би и видео велике развалине Свете Софије у Цариграду, али без Цариграда. Видео би Нотр Дам у Паризу, окружену запуштеним пољима и гомилама смећа и прашине. Путујући кроз Енглеску, приметио би развалине катедрала, које жалосно изгледају и попут слонових костију

беле се и назиру испод земље и прашине. Ако би заже-
лео да оснује музеј, највећи део његове збирке представ-
љали би предмети пронађени у храмовима: распећа,
иконе, свети сасуди, фреске, записи, можда црквене
књиге, Библије и друго. Све оно што је религији посве-
ћено преживеће, док оно што се на њу не односи —
неће. Зашто? Зато, јер је све оно што је Богу посвећено,
изискивало највише напора и рада и пажљиву израду од
најбољих материјала, као и љубав и одушевљење њихо-
вих ствараоца. Оно што није посвећено Богу израђује
се брзо, са мање напора, од слабијих материјала, без
надахнућа и љубави, те се брже губи и ишчезава.

До осамнаестог века, хришћанска религија је нео-
спорно била главни центар и средиште европске цивили-
зације. У осамнаестом веку вође европског хуманиз-
ма, почели су да напуштају ово средиште, покушавају-
ћи да на периферији живота пронађу центар и извор
нове цивилизације.

Најтежи спољашњи ударац нанео је Ислам. Ипак,
хришћански су народи постепено успевали, а у наше
дане и коначно, да се ослободе Ислама. Најтежи ударац
хришћанској религији изнутра, задат је од француских
мислилаца и писаца осамнаестог века. Од тог удараца,
не само да се хришћанство није до сада опоравило, него
се све више и више повлачи са свог централног положа-
ја и свемоћног утицаја. Сведено је на положај прекоб-
ројне кућне служавке, која више не брине о домаћин-
ству, али се још увек држи у кући на рачун својих
ранијих заслуга и дугогодишње службе.

Француски енциклопедисти су објавили рат рели-
гији, Француска револуција отпочела рат, деветнаести
век га је продужио, а двадесети век наставља истим
путем. Пример Француске следила је Немачка. Нарочи-
то у личности Фридриха Великог, једног од Карлајло-
вих хероја и првог европског владара који је јавно при-
знао своје неверовање у Бога. Немачку су следиле и

друге земље Европе, док отров атеизма није делимично
захватио и два странца: Русију и Енглеску.

Врло је занимљиво да сазнамо, шта људи прихвата-
ју као своју водећу идеологију, када се одрекну и изгу-
бе религију. Један преглед европске историје у послед-
њих 150 година даће нам тачан одговор на то питање.
Водећа идеја Европе у време овог периода прво је била
политичка, научна и на крају економска. Од средине
осамнаестог века па до 1848. године, политичари су
били најцењенији људи Европе. У то време видимо ви-
соко образоване људе као Таљерана, Гетеа и Ламартина
— свештенике, песнике, писце и филозофе, који се
занимају политиком. Као што се није веровало старом
средишту, тако се није веровало ни политичарима. Нау-
ка је преузела водећу улогу уместо политике.

Последња половина деветнаестог века у знаку је
тираније свемоћне науке на европском континенту.
Европски научници су сматрали да најбоље знају, или
су се правили да најбоље знају, не само науку него и
религију, социјални живот и политику.

Апсолутизам науке није био дугог века. Сломљен
је у моменту када су научници увидели да су тадашње
научне дефиниције материје погрешне. А то је био те-
мељ и ослонац њиховог господарења над Европом. Би-
ла је нешто, што је измицало и њиховим рукама и очима
и микроскопима. Тако је наука изгубила своју домини-
танту моћ, после страховитог опустошења људске савести
и осиромашења људских срца. Застава апсолутизма пре-
дата је у друге руке и кренула другим путем према
економији и раду. Економске тешкоће у нашим данима,
кобна су звезда под којом живимо. То је централна
идеја и жижа проблема, око које стидљиво играју и у
коју збуњено погледају и одбачени политичари и науч-
ници, уметници и духовници. Раднички интереси су
стављени на прво место, испред свих других интереса
цивилизованог света. Потпуно се поричу други интере-

си, или се практично њихова вредност своди на незнатну важност.

Сада изволите, па размотрите какви су били резултати ове честе промене водеће идеологије; ово спречавање религије да заузима своје природно место. Очигледно, исход је био врло негативан. За последњих 150 година у Европи није урађено и изграђено ништа изузетно и монументално. Није створено ни близу нешто тако величанствено као древне катедрале, или Дантеово песništvo, Рафаелово сликарство или Микеланђелово вајарство. Неко може рећи: „добро, али ми смо изумели електричну енергију, радио, телеграф, медицинске апарате и друго.“ Свакако, али и Кина је изумела компас, штампу и барут, па никада није узимала своје изуме као разлог да се растаје са својом религијом.

Много негативнија последица је велики број и обимност ратова и револуција у Европи, који су вођени од времена Фридриха Великог до наших дана. У последњих 150 година, Европа је пролила више људске крви, него цела Азија у последњих хиљаду година. Жалосна је појава, да је у Европи све мање доброте и самислости међу људима. Поремећен је унутрашњи мир и складност у људским душама. Завладала је општа друштвена болест неповерења човека према човеку. Лична част је проглашена највишом врлином световног морала. Често та врлина у себи скрива велики део чисте себичности, мржње и презира према другима. Европски народи заиста су постали деца гнева, раздражљиве кавгаџије. Они ужурбану јуре са посла на посао, од уживања до уживања; не само што у томе налазе задовољства, већ да би избегли самоћу. Самоћа открива неподношљиво незадовољство сопственим животом и води или религији или самоубиству. Нажалост, врло ретко религији, врло често самоубиству. Сваки студент психологије може запазити да код нехришћанских народа Азије постоји више складности, унутрашњег мира и среће, него ли у нехришћанском друштву Европе. Зашто је то тако? Разлог

је сасвим јасан: азијски народи још одржавају своју религију као средиште своје цивилизације и свога живота. Европа је изгубила своје средиште и сада га тражи тамо где га не може пронаћи по безживотним и пустим пределима.

Шта онда треба очекивати као последицу садашњег стања у Европи? Број оних који верују у скорашњи крај света, расте из дана у дан у свим земљама. Има писаца, разних секти, удружења људи и жена, који су ревностни проповедници ове вере скорог краја света. Да ли је то погрешно веровање, или у њему постоји нека горка истина? Заиста изгледа да је крај једног света близу. Ипак не целог света, него Европе. Очигледно је да су европски народи изгубили духовну подлогу свога живота. Другим речима разорена је покретачка снага која ствара цивилизацију. Следствено томе, уколико се ради о стварном напретку, данашња се Европа може сматрати пустом земљом. По сличностима са судбинама других народа из старина — који су постајали неплодни за ново стваралаштво после одвајања од својих религија — и нестајали са историјске позорнице; Европа данас стоји на самом рубу сопствене пропасти. Свет се само може заваравати са материјалним напретком. Али, потпуно је сигурно да ни једна цивилизација у историји није пропала због глади за хлебом, већ због духовне глади. Духовни живот европских народа нашег времена врло је сиромашан и бедан. Брутално се борећи за богатство, стално припремајући за вођење ратова и револуција, Европа је изгубила духовну узвишеност и префињеност којима се одликовала пре деветнаестог века. А сада, она се потпуно окренула економским проблемима. Поред других опасности које прете неком народу, постоји и опасност ако тај народ све своје духовне и физичке снаге само користи на стицање материјалних добара за многе године. Јер истовремено са развијањем интереса и бављења материјалним пословима, повећава се неспособност и интерес за вишим духовним живо-

том, нарочито за религијом. Поред тога, Европа је изложена и удару пролетерско-радничке идеологије. Шта ће раднички покрети донети? Радници данас владају Русијом, највећом државом света. Њихова владавина означава потпуни распад досадашњих друштвених уређења света. Они више владају са осветничком страшћу, мање са разумом и правдом. Они међу и сатиру у праšину један велики народ и једну велику цивилизацију. Тамо је радништво у ратном сукобу са хришћанском религијом. Наравно, то се могло и очекивати. Јер, за разлику од Западне и Средње Европе, хришћанска је религија у Русији и у 19. веку била основ и центар руске цивилизације. Светска јавност је данас, бар ја тако мислим, сведок одлучујуће битке која се води у Русији за и против цивилизације. Исход ове битке у Русији наметнуће и Европи судбоносну дилему — или смрт или духовни препород?! Пропаст Европе би означила смрт Европе, а никако и смрт хришћанства. Протерани Христос из Европе, отишао би у друге крајеве и међу своје друге народе. Сви земаљски народи су деца Божја и сви су једнаки у Његовим очима. Он нема посебне љубави и пристрасности према Европи, поготову не Европи обојеној људском краљу. Постоје и три велике империје у Азији које га очекују. Када се отворе очи Кине, Јапана и Индије, они ће увидети да Христос значава испуњење и њихових закона и њихових пророка. Они ће га прихватити и признати за свог Господа Сведржитеља. С друге стране, Христос ће их подмладити, препородити и прославити. Молим се Богу и надам се, да у случају њихове провале у незаштићену Европу неће доћи са духом Тамерлановим, него са духом светог апостола Павла.

Опет, ако судбина Европе није коначно запечаћена на небу, због њених преступа, неваљалстава и злочинстава; још увек постоји зрачак наде за њен спас у једанаестом часу. Тај зрачак наде наговештавају неки знакови повратка хришћанске религије у средишњи по-

ложјај живота европских народа. А ја бих то назвао духовним препородом Европе.

Ако радници Англо-саксонске расе покажу расположење да уместо својих интереса, прихвате Исуса — дрводеља из Назарета — за свога непогрешивог вођу; онда се може очекивати и духовни препород ове расе, а преко ње и других народа Европе. Радници данас расподажу великим могућностима, али исто тако и великим одговорностима.

Ако чујете да неке вође европских народа — чија је већина равнодушна према религији, дирнути сумрачном визијом европске катастрофе, почну и у Христу тражити спас Европе, удвостручите своје молитве Богу да и остали пођу њиховим путем. Ако би се пет хиљада људи — чланова разних европских министарстава и парламената — искрено обратило Христу, то би спасило Европу. То би за човечанство било благотворније него да се у Африци покрсти пет милиона нехришћана.

Када видите, да црква у Русији излази као победник у борби са безверјем, будите сигурни да сте видели знак духовног препорода Европе. Када чујете, да су све хришћанске цркве света састале у духу измирења и братске љубави да би пружиле своју помоћ једном свету који је на умору; играјте и кличите од радости, јер у Европу уместо правде Божје, долази милост Божја. А када видите, да је хришћанска Европа, за читаво столеће и више, била најнехришћанскија земља света, задржите свом својом душом од страха. Ваше дрхтање ће бити сигуран знак одлагања пропасти света. Ништа тако снажно не мења људски дух и не води духовном препороду, као сазнање својих грехова и страх од Божје правде.

Када почнете помагати слабе у вери, који се колебају због незнања која је права црква, и говорити им да остану верни цркви у којој су крштени, а да поштују и

воле и све друге Цркве; приметите да Европа почиње да живи једним новим стваралачким животом.

Када религиозни дух, једини прави животворни и стваралачки дух, постане водећи дух: породичног живота, образовања, књижевности, уметности и новинарства; када га приметите на улицама, радњама, селима и градовима не само Енглеске, већ Европе; знајте да је Бог опростио Европи и да је она на путу да постане нова Европа.

Ко год може да ради, пустите га да ради и допринеси овом препороду. Ко год жели да се моли, пустите га да се моли. Ко год може да мисли, пустите га нека размишља. Све ово може бити од помоћи. Ови знаци религиозног препорода Европе који су наговештени, морају постати видљиви и оживотворени. Иначе, катастрофа једног континента, који се потреса у темелима, неће имати сличног поређења у историји. Бојим се да би и ми могли бити сведоци ове катастрофе, за време нашега живота.

*
* * *

По завршетку предавања, по жељи декана Кинџ колеџа и епископа Вулића, предавачу је изражена срдачна захвалност. Поштом је подканцелар уручио др Велимировићу акварел — слику унутрашњости катедрале светиога Павла. Сliku је за ову прилику израдио јосифин А. Е. Хендерсон, са следећом посветом:

*Преосвећеном Николају Велимировићу
епископу жичком*

*Ову слику поклања „Друштво Вера“
за успомену на његову проповед у
католици светиога Павла.*

Лондон, 16. децембра 1919.

Предајући ову слику, он је рекао: „Мој лорде Епископе; имам велико задовољство да у име Друштва, чијом смо заслугом имали срећу да Вас овој поднева чујемо, да Вам предам ову слику. Молим Вас да примите ову лепо слику као успомену на дођај о коме се говори у посвети. Ово је био историјски дођај. Речено ми је да сте Ви прва личност, која није у формалној заједници са Англиканском црквом, која је имала част да проповеда са говорнице наше митрополијске катедрале. Верујем да ће Вас ова слика поистећати на тај срећни дођај; а нас морално обавезати на захвалност због духовног просвећења и освежења које сте нам даровали.

СЛОВЕНСКО ВРЕМЕ

Било је у свету и време грчко, и римско, и германско, и турско, и татарско. Само није било време словенско. Словени су спасли свет од ига татарског од ига турског и сад га спасавају од ига германског.

„Све у свету има своје време”, по речима Светог Писма, те и Словени морају имати своје време. То време долази, оно је већ ту. Ни једна епоха историје није тако громко објављена као епоха словенска, која сад наступа. Увод у то време чини најкрвавији рат, за који свет зна. Сва обојена људском крвљу Европа има да уђе у нову епоху. То је крвава зора лепога, сунчаног дана, који долази свету са Словенима.

Словени су вековима трпели, њихово трпљење свет је разумео као слабост.

Словени су вековима ћутали, а њихово ћутање свет је схватио као глупост.

Словени су вековима били слуге, а свет је то схватио као да они ни за шта друго и нису него слуге.

Међутим, Словени нису трпели из слабости него из стрпљења. Трпљење је за њих било чистилишни огањ, који их је спремио за њихово време, за ово време, које је већ на прагу да дође.

И словенско ћутање није долазило из глупости него из смирености. Словени су слушали оне који су се правили паметнији и речитији од њих. А кад су они почели испод стида говорити, кроз уста Достојевског, и

Толстоја, и Мишкијевича, и Његоша брбљиви народи почели су се стишавати и послушкивати.

И Словени су служили. Служили су Татаре, и Турке, и Швабе. Служили су као што често служи бољи горега. Служили су, да би се научили своју кућу кућити и да би знали господарити.

А свет је Словене увек рђаво разумевао, зато, што су они трпели, ћутали и служили. Сад долази време словенско. Долази време кад Словени неће више трпети, ћутати и служити. Долази време словенско у коме Словени неће трпети и неће дати да други трпе, и у коме Словени неће ћутати и неће бранити да и други говоре, и у коме Словени неће бити слуге, и неће никога учинити слугом.

Права слобода и вера, — то су знаци сопственог времена.

Учиниће се правда свим нацијама. Праведне али невластничке аспирације свих нација биће задовољене. Фурија национализма биће протерана са попршта људских идеала и људске борбе. Други, шири идеали доћи ће на дневни ред.

Учиниће се правда и свима људима. Проблем економски није могла решити ничеанска Европа — а таква је била сва западна Европа — њега ће решити само словенско православље, непретенциозно, ненаучно. Смирено и човекољубиво (као руски муџик) — словенско Православље.

Поред правде слобода ће бити ознака словенског времена. Руски народ који је ослободио Бугаре и Грке, и припомогао ослобођењу Срба и Румуна, не носи окове но слободу чак и оним народима с којима сада ратује и над којима ће ускоро као победилац тријумфovati. Руски Цар, који је без потреса и притиска извео Русију пре педесет година из феудалног стања из кога је Европа изишла после столетних крвавих борби и револуција, и дао права муџицима, не иде на свог непријатеља, као што је ишао Омар, него иде као Александар Македон-

ски, не иде с огњем и деспотизмом, но иде с правом, друштвеном културом и слободом.

Поред правде и слободе вера ће карактерисати ново, словенско време. Власничким амбицијама и верским сектама и свађама западно Хришћанство је до те мере искомпромитовано, да су многи, чак и озбиљни људи, почели тражити решење свих питања и проблема на основи атеистичкој. То је ничеанизам, то је илузија ордоности и патолошког самољубља, то је почетак слома њихових идеала људских на Западу, одакле се очекивало њихово процветање. Словенско време стајаће под звездом једне боље, разумније, хуманије и смиреније вере, даног истинитог Хришћанства у коме неће пасторирати један Виљем II, и у коме Маркс неће више боговати. Јог ће доћи на своје место, а човек на своје. Неће бити више људи, које ће земља, обоготворавати, нити ће бити Јога осим Бога јединога.

И тако долази словенско време, које означава правду, слободу и веру међу људима. У све велике епохе историјске улазило се преко крви, чак и у хришћанску епоху. У епоху словенску улази се најкрвавијим путем, најстрашнијом Голготом целе Европе. Једно време вреди онолико, с колико је крви оно испуњено. Словенско време вреди више од свих времена, јер ће бити с највише крви испуњено.

УМЕСТО ПОГОВОРА

Професор др Јован Јоветић преминуо је 20. новембра 1987. године у Торонту, Канада. Пре упокојења око две године, у његовом стану разговарајући, упитах га колико је познавао владика Николаја, и шта има интересантно да ми исприча о њему. Професор ми рече: *Владика Николај је био прозорљив*, затим настави даље овако: Ја сам био уредник „Гласа Канадских Срба” у Виндзору. Наша Црквено-школска општина, позвала је владика Николаја да посети виндзорске Србе. У договорени дан, ја сам на захтев Црквено-школске општине изашао да га сретнем, да бих га представио нашим парохијанима. Ја сам дочекао владика и са њим заједно дошао у наш тада мали дом. Када смо ушли унутра било је загушљиво од дима цигарета. Људи су прилазили владичиној руци, узимајући од њега благослов. Међу последњим пришао је и наш парох, који није био у дому од самог нашег доласка. Свештеник је пришао и направио два метанија, јер је био по чину јеромонах. Када је направио трећи пут метаније, владика се окрете мени и заповеди: „Професоре, изведи ме одавде”. Ја сам га збуњен узео под руку и извео напоље,

joш misleћи да је то због оног дима, а он је био доста слаб физички, па га упиташ? Да ли Вам се преосвећење нешто смучило од овог дима. Он ми рече – не. Професоре, познајеш ли ти овог вашег свештеника. Ја одговорих потврдно. А владика настави. Зар ти не видиш да њему зева пакао из очију. Ја сам ћутао. Владика се није више вратио у дом, отишао је у Америку. После месец дана једна девојка, српскиња, роди дете. Отац детета био је наш свештеник јеромонах Д. Обрадовић. После рођења детета, оставио је свештенички чин, жив је и данас у Виндзору. Створио је породицу, и живи као остали мирјани.

Са Професором разговарао
Миро Роџић

ПОРУКА
ВЕЛИКОГ ВЛАДИКЕ НИКОЛАЈА
ВЕЛИМИРОВИЋА

НАМА КОЈИ ОСТАЈЕМО

Света Жичо, Студенице бела
И Лелићу моје дивно село,
Роде Српски и Србија цела,
Туђа земља, држи ми опело.

О Јаворе а и Медведнику,
Дрино бистра и ти Колубаро,
Стојте моме роду на бранику,
Да очува Светосавље старо.

О Науме с' Охридског језера
Кога више никад видет нећу,
Знаш најбоље да је српска вера,
Победила и зло и несрећу.

О Опленцу, слободарски храму,
Усред срца лепе Шумадије,
Не остави Отаџбину саму,
У вртлогу нове тираније.

Браћо моја, жички калуђери,
Појте песму и Сави и Богу,
Јер је само љубав према вери
Сачувала наш народ и слогу.

Ја сам с' тобом роде српски цели,
Више сада него за живота,
Буди стрпљив, дан ће да забели,
То ти каже Христова Голгота.

БИОГРАФИЈА

Владика Николај Велимировић је рођен 1880. године у селу Лелићу, изнад Ваљева, где је учио и основну школу. Шесторазредну гимназију завршио у Ваљеву, Богословију у Београду (1902). Потом је учитељествовао у Драчићу и Лесковицама код Ваљева и у Херцег Новом. Од 1904. до 1909. је на студијама у Швајцарској, Немачкој, Енглеској и Русији. Теологију је докторирао на Универзитету у Берну, филозофију на Оксфорду. По повратку у Србију замонашио се и ускоро је постављен за професора Београдске богословије, где је предавао филозофију, психологију, логику, историју и стране језике. За време I светског рата, у најкритичнијем тренутку, влада Србије шаље Николаја у свет, у Америку и Енглеску, у дипломатску мисију, да објашњава и објасни прави смисао српске борбе и сву суровост и бескрупулозност непријатеља српских и њихове пропаганде, нарочито оне која се ширила из Беча. Николај је у то време био одушевљен идејом југословенства да би се брзо и разочарао.

Године 1919. Николај је изабран за епископа жичког, али је ускоро премештен у Охрид, где је остао до 1934. кад се враћа у Жичу. Због његовог угледа и утицаја Немци су га одмах по окупацији Србије ухапсили и затворили у манастир Љубостињу, затим манастир Војловицу и, најзад, спровели у Дахау. Када се рат завршио, Николај је отишао у Америку. Умро је 18. марта 1958. у Пенсилванији где је био ректор и професор Руске богословије. Из парти манастира Св. Саве у Либертвилу крај Чикага, где је био сахрањен, посмртни остаци су му пренети у Лелић, 12. маја 1991. године.

Небојша Кузмановић

САДРЖАЈ

Предговор четвртм издању	3
Реч издавача	5
Душа Србије	7
Трагедија Србије	14
Место Србије у светској историји	32
Православље и Словени	50
Духовни препород Европе	66
Словенско време	88
Уместо поговора	91
Порука	93
Биографија Николаја Велимировића	94

Основни разlozi pokretanja biblioteke *Odglas* leže u nastojanjima da se izdavačkom koncepcijom i javnim govorom o Balkanu (kao stvarnom izvoru indoevropske kulture) oslušne biće srpskog etno-teritorijalnog prostora i srpske duhovnosti uopšte.

Svoju izdavačku koncepciju ova biblioteka zasniwa i gradi u okvirima balkanske episteme, objavljujući sve ono što bi predstavljalo dokumente umnosti i narodnosne povesnice našeg naroda i jezika i što je trajno utrađeno u naše nacionalno biće kao tajna njegovog opstanka.

Neizbežno prisustvo srpskog etno-istorijskog korpusa zahteva osvetlavanje onih zatomljenih ideja i principa koji su utrađeni u temelje evropske kulture i civilizacije a koji se, često, u svojim autentичnim oblicima još uvek mogu pronaći u srpskom kulturno-istorijskom prostoru. Pogotovu se mogu jasno sagledavati u prostoru našeg Svetosavskog pravoslavlja kao pouzdanog zaštitnika i čuvara od svih konverzija koje su neizbežna propratna pojava tokom raznih istorijskih udosa, ali su i nužna posledica sramnih delova naših pseuodonacionalnih elita, naročito u poslednjem veku.

Biblioteka *Odglas* predstavlja skromni doprinos ukazivanja na memo fond našeg naroda u okviru kojeg je izgrađen kulturni, istorijski, politički i Svetosavski svetsrpski nacionalni identitet.

ЧИТАЊЕ ИСТИНЕ
СВЕСРПСКЕ КОМУНИКАЦИЈЕ
КЛУБ ЧИТАЛАЦА ДОБРИЦА КЊИГА

П. фах 113, 21101 НОВИ САД, Србија, СР Југославија
Тел: 063/531-944, ++381-63-531-944

Објављено у библиотеци *Odglas*

1. Светислав Давидовић
СПЦ У БУХ (од 960. до 1930. год.) – 3. издање
2. Иван Вуковић – Лазо М. Костић
ИСТИНА – ЧИЈА ЈЕ БОСНА?
3. Проф. др Лазо М. Костић
ВИДОВДАНСКЕ БЕСЕДЕ
4. Проф. др Лазо М. Костић
ВЕКОВНА РАЗДВОЈЕНОСТ СРБА И ХРВАТА
5. Проф. др Лазо М. Костић
О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / ЂИРИЛИЦА И СРПСТВО
6. Архимандрит Данило
КАЗИВАЊА О РАЗНИМ ЧУДИМА – 2. допуњено издање
7. Проф. др Лазо М. Костић
СРПСКА ВОЈВОДИНА И ЊЕНЕ МАЊИНЕ
8. Проф. др Лазо М. Костић
КРАЂА СРПСКОГ ЈЕЗИКА
9. Проф. др Лазо М. Костић
ЊЕГОШ И ЦРНОГОРЦИ
10. Проф. др Лазо М. Костић
НАСИЛНО ПРИСВАЈАЊЕ ДУБРОВАЧКЕ КУЛТУРЕ
11. Проф. др Лазо М. Костић
АРМИЈСКИ БЕНЕРАЛ МИЛАН НЕДИЋ
12. Проф. др Лазо М. Костић
КАТОЛИЧКИ СРБИ
13. Проф. др Лазо М. Костић
ПРАВНИ ИНСТИТУТИ У ЊЕГОШЕВИМ ПЕСМАМА
14. Проф. др Лазо М. Костић
О СРПСКОМ ИМЕНУ
15. Проф. др Лазо М. Костић
НАУКА УТВРЂУЈЕ НАРОДНОСТ Б-Х МУСЛИМАНА
16. Проф. др Лазо М. Костић
СИСТЕМАТСКО РАСРЕЂАВАЊЕ СВЕТОСАВСКЕ ЦРКВЕ
17. Симо Матавуљ
БОКЕЉСКЕ НОВЕЛЕ (Припреми Горан Максимовић)

У припреми

1. Димитрије В. Љотић
ЗАКОНИ ЖИВОТА (целно издање)
2. Владика Николај (Велимировић)
МИСЛИ О ДОБРУ И ЗЛУ (целно издање)
2. Владика Николај (Велимировић)
МОЛИТВЕ НА ЈЕЗЕРУ (целно издање)

CIP – Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

949.711

ВЕЛИМИРОВИЋ, Николај

Душа Србије / Николај Велимировић ; текстове одабрао
и приредио Небојша Кузмановић. – [4. допуњено изд.]

– Србиње : Нови Сад : Добрица књига, 2001 (Нови Сад :

Арт принт). – 100 стр. ; илустр. ; 16 см. – (Библиотека

„Одглас“ ; књ. 24. Цело издање ; бр. 1)

(Издања *Добрислава Буровића*)

Предговор четвртм издању / Небојша Кузмановић:

стр. 3-4. – Уместо поговора / Миро Роглић: стр. 91-92.

– Биографија / Небојша Кузмановић: стр. 94. –

Фототипско изд. из 1995.

а) Србија – Историја